Ա. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 80

ՇԱԲԱԹ 7 ԱՊՐԻԼ 1884 (Ն. Տ.) 19 ԱՊՐԻԼ 23 ՃԷՄԱԶԻԼ ԱԽԸՐ 1301

ԱՐԵՒԵԼՔ

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ԳԱՅՄԱՆՔ

Ծանուցման տող մի անգամ համար 3 դուրուշ երկու անգամի համար 2 դուրուշ է. առելի անգամներու համար գնո ասկարիսերիւն կը դայ:

Օրագրոյս վերաբերեալ նամակ կամ որ եւ իցէ գրութիւն պէտք է ուղղել՝

«Ազգ. Լրագրատուն ԱՐԵՒԵԼՔ օրագրի»

ԽՄԲԱԳՐԱՏԻՆ Դպրոցական, Իզմիրի օղլու խան, թ. 19, իսկ գանձումներուն հետեւեալ հասցէին՝

درعلیه ده‌جه غلی اوغلی ازمیر ده‌سی ۱۹ نومره‌لی خانده

ասարադ սայ գազէթ (Ալպարադ)

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գալոյ համար	Տարեկան դանձեկան	արժէք	200
« «	Վեցամսեայ «	«	100
« «	Եռամսեայ «	«	50
« «	Ամսական «	«	20
« «	Շաբաթով «	«	1
Դուսուռաց համար	Տարեկան «	«	240
« «	Վեցամսեայ «	«	120
« «	Եռամսեայ «	«	60
Ծառայ երկիրներ	Տարեկան Ֆրանք		56
» «	Վեցամսեայ «		28

Դուրս դրկուած լրագրաց համար ծախքը խմբագրատեան վրայ է:

ՁԱՏԻԿ

Տօնը մովսիսական, յիշատակը քրիստոնէական, և անունը հայկական. ընդհանուր քրիստոնէութեան ամենամեծ օրն է: Աշխարհի մէջ ամէն բնական կամ բարոյական անձնաւորութիւն իւրն ունի ինքնական տարեկան օր մը ունի. Զատիկն ալ Քրիստոնէական կրօնից տարեդարձն է, որովհետեւ կը յիշատակէ իւր Երկնաւոր Հիմնադրին ի վերայ մահու յաղթութիւնը, յօրինակ յաղթութեանն՝ զոր տարաւ նա հոգեւորական և մտաւորական մահերան վրայ միանդամայն:

Մովսիսական օրէնքն ալ իւր զատիկը ունէր, զոր կը կատարէր իւրաքանչիւր Ադարի կամ Երից Իսրայելացւոց յեգիպտոսէ, և որովհետեւ այն նոր-շնանուր փախստեան օրը խորհրդաւոր գառին միս և անխմոր հաց միայն կրցած էին ճաշակել, տարեդարձն ալ գառամբ և բաղարջով յիշատակել օրինադրեց Մովսէս: Հրէական զատիկը թէ յիշատակներու նմանութեամբ եւ թէ օրերու նոյնութեամբ քրիստոնէից զատկին հետ ներքին կապ մը ունեցաւ, այնպէս որ երիւքը նոյն տօնին տարբեր առումներն կը նկատուին:

Հրէական Պասէ անունը քրիստոնեայ ազգերուն մէջ նոյնութեամբ պահուած է, և միայն Հայք իւրենց լեզուէն անուն մը ունին զոր թէ հրէական պասէքին և թէ քրիստոնէական պասէքին կուտան: Արդեօք Զատիկ բառը Պասէ բառին թարգմանութիւնն է, թէ Զատիկը հնագոյն հայկական տօն մի է, որպ անունը նմանութեամբ քրիստոնէական տօնին եւ անտի ալ հրէական տօնին պատշաճեցուցած են մեր նախնի Հարք. այդ կէտը լեզուագէտք և հնագէտք պէտք է որոշեն: Կը յիշեմք միայն թէ Վարդան Ի հնաւանդ անունը և ազգային տօնք, քրիստոնէութեան մէջ Աշխարհարարութեան տօնին փոխուեցաւ:

Զատկի օրը Հրէից համար հաստատուն էր և է. այն է նիսան՝ լուսնային ամսոյն չորեքտասներորդ օրը, ճիշդ այն օրը յորում Եղիպտոսէ ելան, և որպ առջի գիշերէն անդրանիկներք հրեշտակը անցաւ Հրէից տուներէն առանց նոցա անդրանիկներք հարկանելոյ:

Քրիստոնէութեան առաջին դարերուն մէջ Զատկի տօնին օրը ներքին վէճերու առիթ եղաւ. ման դի Հրէականներ եկողներ կը տիրէին անփոփոխ պահել հրէական տարեթիւը և նիսանի տասնչորսին Հրէից հետ, քրիստոնէական Զատիկը կը տօնախմբէին: Իսկ հեթանոսութիւնէ եկողներ կը խորշէին Հրէից հետ ի միասին տօնելէ. և նիսանով մանաւանդ որ Քրիստոսի Յարութիւնն ալ ճիշդ հրէական Զատկին օրը չէր հանդիպած, այլ Զատկին վրայ եկող կիրակին, կը վերադասէին քրիստոնէական Զատիկը Հրէաներէ զատարար կատարել:

Զատիկ առաջ խնդիրը չորրորդ դարուն սկիզբները վերջնարար վճռուեցաւ Նիկիոյ Տիեզերական ժողովին մէջ, որ հրամայեց քրիստոնէից Զատիկը տօնել Հրէից Զատկին այսինքն նիսանի տասնչորսին վրան եկող կիրակին, այնպէս որ եթէ նիսանի տասնչորսը կիրակի մը կնայ, քրիստոնէից Զատիկը միւս կիրակին կը կատարուի: Այդ կանոնական որոշումէ յետոյ՝ որոնք որ այնդեղին հրէական սովորութիւնը չէ փոխել Զորեքտասնեայց անուամբ աղանդաւորք ճանչցուեցան, և քանի մի դար ալ տեւելէ յետոյ անհետ եղան:

Զատկին փոփոխութիւնը տարմարաւորէն եր, քանի որ արդէն չարաթին ալ փոխուած և միշտ արթին կիրակի այրենին տէրունական օր ընդունուած էր: Հրէական չարաթը ոչ միայն յիշատակ էր տէրունական հանգստեան և վերջացեալ արարչագործութեան; այլ և յեգիպտոսէ ազատութեան, ինչպէս գրուած կայ երկրորդ Օրինաց մէջ (Ե. 15) «Եւ յիշեսցես զոր զի Ծառայ էիր յերկրին Եգիպտացւոց և եհան զքեզ տէր Աստուած քո անտի հզօր ձեռամբ և բարձր բազկաւ. վասն այսորիկ պատուիրեաց քեզ Տէր Աստուած քո պահել զօրն շաբաթուց և սրբել զնա»:

Այդ խօսքերը մանաւանդ իրաւունք տուին քրիստոնէից որ Հանդիստեան յիշատակէն աւելի փրկագործութեան յիշատակին միտ դնեն և նոյն ինքն յարութեան միաշաբաթու օրն նուիրեն Տէրտոն, և պահեն և սրբեն զայն: Հետեւաբար Զատիկն ալ պէտք էր փոփոխուէր, և ամսաթուոյ օրէն աւելի շաբաթաթուոյ օրուան միտ դնել, փոխանակ Նիսան տասնուվեցին հատատապէս տօնելու, տասնուչորսին վրան եկող կիրակին տօնեցին շարունակ և այնպէս ալ Ս. Ժողովին վճռուեցաւ:

Քրիստոսի յարութեան բուն օրը թէպէտ քիչ մը վիճաբանութեան տեղի տուած է, Յովհաննու Աւետարանին «յառաջագոյն քան զտօնն զատկի» բառերուն համար. սակայն Աւետարաններու բաղդատեալ վիճաբանութիւններով կը տեսնուի թէ Քրիստոս բաղարջակերքը կատարեց «յառաջնում աւուր» առաջին երեկոյին, և նոյն օրուան լուսնալուն դատեցաւ, և երեկոյանալուն խաչուեցաւ, որ է նիսանի տասնուչորսին և Զատկին առաջին օրը, որ ուրբաթ էր այն տարին, և կիրակին ալ հետեւապէս նիսանի տասնուվեցին հանդիպեցաւ:

Շաբաթաթուոյ տօները կարգադրել ուրիշ քրիստոնեայ ազգեր միայն Ս. Յարութեան նիսանամի պահած են. իսկ մեք բոլոր սրբոյ տօնախմբութիւնները և տէրունական տօներին ալ յաստերը շաբաթաթուով կը կատարեմք. միայն Ս. Ծնունդը և Ս. Աստուածամօր քանի մը տօները մեր մէջ տնաթուով կը կատարուին: Բայց քանի որ քրիստոնէութեան ամենամեծ օրը շաբաթաթուով է, յարմարագոյն էր նոյն գրութեան հետեւիլ ուրիշ տօներու համար ալ:

Հրէական և քրիստոնէական զատիկներու հաշիւը լուսնային ամիսներու հետ կապուած լինելով՝ կրնար չորս եղանակներու վրայ չպտական լինել, և Մահմեդականաց Ծամերուն և տօներուն պէս երեսուներեքերեք տարուան մէջ չորս եղանակներու շրջանը աւարտել: Այդ անտեղութեան առջեւը առած են Հրէայք իւրաքանչիւր երրորդ տարին տասներեք լուսին հաշուելով, և Ադար վերջին ամէն յետոյ Վէադար ամիս մ'ալ աւելցնելով, և յետոյ անցնելով առաջին Նիսան ամսոյն, որ է Զատկական լուսնոյ ամիսը:

Քրիստոնէական Զատիկն հաշիւն ալ այդ սկզբունքով կը կարգադրուի թէպէտ արեգակնային ամիսներու դրծածութիւնը դղալի չլիներ երեքտասներորդ լուսնոյ աւելցուելը: Մեր Զատիկն ալ հրէական և մահմեդական տօներուն պէս լուսնային ամիսներով կը հաշուի. և Զատիկ Զատիկ տարին մի անգամ տայմներեք լուսին կ'անցնին:

Նախկին դարերու մէջ ընդհանուր քրիստոնէութիւնը ի միասին կը տօնէր իւր Զատիկը, այլ այժմ ոչ եւս, թէպէտ հաւատապէս կ'ընդունի և կը պահէ Նիկիական կանոնը:

Այդ տարբերութեան պատճառը լոկ տօնարարական և հաշուական է, և ոչ կրօնական կամ դաւանաբանական խնդրութիւն. սակայն այնպէս արմատացած է որ կրօնական նախանձայուզութեամբ կը պաշտպանուի այսօր:

Արեւմտեան դիտանանք 1580 տարուց տակենները տօնարարան հաշիւներու մէջ սխալներ նկատելով՝ զայն ուղղել ջանային և իրենց հաշիւներուն համեմատ տան օրուան յիշատակութիւն նկատելով, զայն ուղղել ուզեցին. և այդ ուղղութիւնը հրամայուեցաւ Հռովմայ մէջ Գրիգորիոս ԺԳ. Պապին կողմանէ: Արեւմտից մէջ ալ հեշտութեամբ ընդունուեցաւ այդ ուղղութիւնը. սակայն Արեւելք դժկամակեցաւ ընդունիլ՝ վասն դի Հռովմէական եկեղեցւոյ գլխոյն միջամտութիւնը կրօնական կերպարան մը տուաւ տատեղդեսական խնդրոյն: Եւ որովհետեւ կրօնական արտաքին գործեր, կրօնական ներքին միութեան նշաններ են, թէ՝ արեւելեան եկեղեցիք իրենց միութիւնը վկայելու, և թէ՝ արեւմտեան եկեղեցւոյ հետ ունեցած տարբերութիւններն յայտնելու համար, երբէք չեն յօժարած այդ տօնարարական խնդրով զբաղիլ:

Երբ ուղղութիւնը կատարուեցաւ, հին և նոր, կամ Յուլեան և Գրիգորեան տօնարներու տարբերութիւնը տան օր էր, այժմ տասներկու օր է. և տասնուվեց տարիէն 1900 ին տասներեք օր պիտի լինի, և այդ ամման պատճառն է դարարկան նահանջ տարուց զերծը, զոր նոր տօնարը կը կատարէ. իսկ հինը նահանջը շղթղելով, օր մը աւելի կը բաւէ, որով օր մը ևս տարբերութիւնը կը շատնայ:

Հին և նոր տօնարներու մէջ եղած այդ արեգակնային ամսաթիւերու տարբերութիւնն գան, նոյն ինքն լուսնային հաշիւներու մէջ ալ տարբերութիւն մը կայ, որովհետեւ հին վերադիրներու հաշիւները շատ մանրամասնութիւններու չեն հետեւիր. և այդ պատճառներով Զատկական լուսինները կը տարբերին, և հետեւաբար Զատկի օրերն ալ: Այդ կէտին վրայ աւելի մանրամասն տեղեկութիւնք մեզ տօնարգիտութեան խորերը կը տանին, զորս մեր յօդուածոյն համար կարեւոր չեմք դատեր:

Այս տարի ալ Արեւմտեայք իրենց զատիկը անցեալ կիրակի տօնեցին մեր մէջ ուրն օր յառաջ, սակայն մեր շաբաթ մը յետաձգուց լինելով իսկ, անոնցմէ կանուխ զատիկ ունեցած կը սեպուիմք. անոնց զատիկը ապրիլ 43ին էր, իսկ մերը ապրիլ 8ին է. երբեմն մէկտեղ տօնելնիս ոչ թէ հաշիւներուն իրարու յարմարելէն է, այլ պատահական զուգադիպութիւն. որովհետեւ տօնարական հաշուով մի և նոյն օրը տարբեր ամսաթիւներ ունի Արեւելեայց և Արեւմտեայց համար, և հետեւաբար տարբեր ալ զատկական հաշիւներ:

Քրիստոնէութիւն որ սիրոյ կրօնքն է, միութիւնը նուիրադրծած է և իւր բոլոր հետեւողաց մէջ միաձայնութիւն, միակերպութիւն և միաբանութիւն կը պահանջէ: Ընդհանուր ամենայն ինչ տարաձայնութեան առիթ եղած է, և մինչեւ իսկ տօնախմբութեանց օրերն, և Քրիստոսի Ծննդեան և Յարութեան միշտ ամենակիրը՝ ոչ միայն տարբեր օրերու մէջ և տարբեր հաշիւներով կը կատարուին, այլ և այդ տարբերութիւնները ծանր խնդիրներու դուռ կը բանան:

Քրիստոնէական միութեան օր մը իրականացման համար հաւատք ունին ամէն քրիստոնեայք. և իրենց հաւատքը հաստատեալ է աւետարանական պատգամներու վրայ: Փութթայնէ Տէր այն օրը, թէպէտ, ոչ այժմեան և ոչ մերձաւոր սերնդոց զայն տեսնելու հաւանականութիւն չեմք դրեր:

Թողլով Նախախնամողին ամենիշխան կամաց՝ ապագային անլինելի անօրէնութիւնը, մեք մեր պարտուց կատարմամբ գոհանամք և մեր օրերը երկնապարգեւ բարութեամբ անցնել մաղթեմք իրարու, շնորհաւորելով աւուրս փառաւոր տօնախմբութիւնը, ինչպէս կ'ընէ բոլոր իւր բարեհէր ընթերցողաց

ՏԻՐԱՑՐ

ՊՂՆԶԻ ՏԱՇՏ

ԱՐՁՈՒՆԱՁԱՑ

Քանի մի տարի առաջ (Ի 1877) Տօսպայ կողմերէն եկած պղնձի գործուածք տեսնուեցան Ի Կոստանդնուպոլիս, որք բան մեծի մասին թափուռ արարք էին, և մէկ կողը միայն կարիր պղինձ ծեծածոյ: Այս վերջինը այն ատոմման անշուք վիճակի մէջ էր, որպ վերայ բեւեռագիր հայ իշխանի մը անուն գտուելն կարելութիւնը մաքէ չէր անցներ:

Թափուռներու մէջ կային փոքրիկ կուռքեր թուով ութ՝ դիմակաւոր կամ անդիմակ: Դիմակաւորը բանս այն է որ, կուռքերուն երեսաց կերպարանքը մարմնոյն հետ միասնայ եղած քաջ կը տեսնուէին. իսկ անդիմակ այն է, որ ձուլողը կուռքին երեսին տեղը դատարկ թափած ըլլալով, ոսկերիչը այն դատարկին մէջ ոսկիէ կամ այլ պատուական մետաղէ դէմք ազուցած էր տեղով: բայց կողքը ազատ փարդու ոսկին կամ արծաթը անկէ խլելով, կուռքը անդէմ կամ անդիմակ մնացեր էր, ինչպէս որ տեսանք:

Կուռքերուն մեծութիւնն հապիւ կը հասնէր մէկ թիզ բարձրութեան. չուք անկէ պակաս: Անոնց ձեւն ընդհանրապէս էր այն ոճին վրայ, որ բաբելական կերպարանաց տիպ կ'անուանի, և որք իրենց ամբողջութեան մէջ կ'ներեւցունէին կրօնական տաներ մը և ծայրագոյն պատկառանք ըստ այն տարպուս, որ Նինուէի և Բաբելոնի կողմանց արձաններուն էական յատկութիւն է: Մանաւանդ տանոց մէջ երկուքը, որոց վերայ արհեստական ճարտարութիւնը և ջղկար գծագրութիւնը արհամարհելի չ'ըլլալէ զատ՝ յայտնի կ'երեւցնէին նաև իրենց ժամանակի ճուլարարծ արուեստին յառաջացումն և գծագրողին ճաշակը. և համանգամայն մտածել տուին ինձ, որ այդ երկուքը կրնան ըլլալ հուշակաւոր մեհենաց մէջի դիւցազներու փոքրիկ նմանութիւններ՝ տնական յարկի տակ պատուելիք: — Կայր անոնց հետ իբր երկու թիզ երկայնքով և մի թիզ լայնքով պղնձէ թափուռ հատ տախտակ՝ ունենալով վերայ կամարաձեւ պատուհանի գործուած, որոյ պղնձին ապնիւ բաղադրութիւնը դիտողութեան արժանի լաւութիւն ունէր: — Կայր և մի բարտուղ կոտորակ՝ ֆերուհեր արքայական նշանակով, որոյ վերայ ուրիշ ատիթով երկու խօսք կ'ուդեմ ասել: — Կայր և մի ոտն 'ի ձեւ մագլաւոր թաշոյ, սթոռի՝ թէ այլ կահուց մասն: — Յայտնի կ'երեւի որ մեր մէջ պղնձիքն այլ և այլ կահուց կոտորակք էին, զի նոցա պղնձին բաղադրութիւնը իրարու նման չէր: — Այս ամէն պղնձիքն ոյրի մը մէջ դուռած կը պատմուին, և կամ ըստ այլ վիպագրութեան՝ Լէգք լերան Ծայրը: Մենք այժմ ձուլածոյին թողլով, կ'ուզեմք միայն կարիր պղնձի տաշտին վրայ մեր դիտողութիւնքն յայտնել:

Վան քաղաքին Հիւսիսային կողմը իբր մի ժամ հեռի, և Ծովափունքէն ոչ չատ ներս՝ Լէգք անունով դիւղ մի կայ՝ բարձրածայր բլուրով. և ուր մատուռն Ամենափրկիչ՝ ուխտատեղի աշխարհանուան կիրակի օրը:

Լէգք ձայնը ամէն բանէ առաջ հոյ մոգքին մէջ կը ծագէ Արայ գեղեցիկն անունը, և հետ՝ նորա տարաբաղդ անկումը, — սեզոնի չունեցէ լրջելով 'ի կենդանութիւն վերադառնալու անոսի յոյսը: — Բաբելացի դիւցային մոլեկան սէրն ու ակնկալութիւնը, — և վերջապէս նորա հանդուրժն արդեօք, որ հայ հոգի մը Բաբելոնի սիրելու համար մեռելութեան կեանքէ այս կողմ անցնելու աշխատութիւնը յանձն չ'առնուր: Լէգք բլրոյ ծայրին վրայ խոտաբոյս այծերու քշտելովը գեանի երեսէն դուրս ձգուած ՝ի պատմութիւնքս պղնձի դրօշեաներն ու տապանի մը կտորներն, որոյ վերայ մեր խօսքն է:

Տաշտ անուանեցի անյատկապէս եւ ենթադրութեամբ միայն, զի այնչափ աւեր է, որ՝ ինչ գործածութեան էր երբեմն՝ դուշակելն կարելի չէ. որչափ մեր տեսութեան տրսաւ, ուրիշ բան մնացած չէ, եթէ ոչ չրջանակի մը պակը, ինչպէս ըսի մեր Գալոյ տուներու ձեռքուան կրակարանի (ճանալ) հինգ–վեց մատնաչափ լայնութեամբ չրջանակի պակը. եւ այն ալ կրակներէ անցած ըլլալով, եղեր է տեղ տեղ հրահատած, ծակտուած, ծալ ի ծալ, խորշ խորշ, ուր կոտոր բաժնուած, և ամբողջական բոլորակին ալ իբր վեցերորդ մասն պակասած. իսկ գոգը բնա՛ւ իսկ չկայ: — Բոլորակին ենթադրական արտաքին տրամագիծը՝ որչափ որ հնոյ հաշուով՝ եղած է իբր 90 հարիւրամասն մեղրոյի. պակին այժմու մնացած մեծագոյն լայնութիւնը իբր 11 հարիւրամասն մեղրոյի. իսկ պղնձին հաստութիւնը 0,0005: Պակին արտաքին շուրջն կլոր դարձուած է ի խոնարհ, և այն ալ պղնձէ հաստակէկ թելի մը վրայ գալարած: Այդ դժբաղդ պղնձը, ինչ որ այժմ կը ցուցնէ., շատ անշուք է, սիրելութիւն բնաւ չունի, արհեստական կիտուածք՝ դրուագ՝ զարդ՝ չկայ, ոչ գեղեցկութիւն, ոչ բարակ գծուածք զի կրակի փորձի մէջ դրուած է, զի բաղաչարչար է. բայց զի այս ատիճան խոշտանգելն ու քննելն իւր պատուականութեանն յայտնիչ են: Եւ իրօք ալ, կրակի դրուած ըլլալը մոռցեալ ուուս որ, գոգը ատենով ոսկենիչ էր, և պատուական անօթներու կարգէն էր. ինչպէս որ բեւեռագիր իշխանի մը անուն կրելն ևս նորա պատուականութեան մէկ յայտնի նշանն է:

Պակին վրայ չուրջանակի մէկ կարգ բեւեռաձեւ դրուածք կը տեսնուի խոշաքանդակ, և ատուերն իրարմէ յոյժ զատուած: Դրերուն հասարակ բարձրութիւնն է 10–11 հարիւրամասն մեղրոյի. տաւերն ալ իրարմէ այնպէս հեռի, որ մէկ կարգ գրուածքը ամբողջ բոլորակը պարուած է: Դրերուն պարզութիւնը, սեպհերուն իրարու հետ ունեցած համեմատական հեռաւորութիւնն ու թանձրութիւնը է այն, որով ուրիշ ամէն բեւեռային գրուածքներէ կորոշի հայ բեւեռականութեան ոճը: Բանին սկսուածքն է իգական ատաւածուհւոյ յար և նման հայոց քարաժայռերու վրայ տեսնուած արձանագիրներու, այն որ եղկելի Շուլցի և այլոց ոմանց հաւաքածոյին ունիմք: Այս վերոյ գրուածքն ուրիշ բան չպարունակեր, եթէ ոչ՝ գրել տուող իշխանին անունը՝ «իշխան մեծ» յորջորջմամբ, և ըստ սովորութեան այլոց իշխանաց՝ երկու անգամ հետզհետէ կրկնած: Այս առաջին պղնձէ անօթն է, որոյ վերայ հեթանոս ժամանակի հայ իշխանի մը բեւեռագիր անունը գրուած տեսայ:

Մեր բեւեռական ժամանակներն հեռատես էին. իրենց յիշատակի գրուածքները յաջորդաց մարդկանց հնարքներէն ըստ կարի անձեւնարկելի ընելու համար մտածեր էին, բարձր ու դժուարմատչելի ապատաժի վրայ կոխել տալ զանոնք. դիտնալով որ ցած ու դեռնի տան գրերուածներն թշնամի ձեռքերէ ջնջուելու վտանգի մէջ էին. ինչպէս չատ տեղ, նաև Նինուէի սատղուածքն՝ որոց վերայ Ասորեստանի թագաւորաց պատկերներն ու բեւեռային գրուածքներն կային ատեղով, եւ դեռնէ հոգիս մէկ ու կէս մեդրոյ բարձր, այսօր դուրսով եւ ուռով տաշած կը տեսնուին և սատղուածքն մնացած դատարկ: — Երկրորդ նախատեսութիւնն այն էր, որ մէկ գրուածքի պատճէնը երկու երեք տեղ՝ և իրարմէ չատ հեռի լեռներու վրայ կը գրէին. ասով կ'ըլլար որ եթէ պատճառով մը մէկը եղծանի, կարելի ըլլայ գէթ երկրորդով կամ երրորդով յիշատակը տեղերուստ մնայ— Երրորդ նախատես գգուշութիւն այն էր որ, մէկ արձանագրութեան մէջ երկու տեղամ կը կրկնէին մակագրութիւնը՝ երկու կերպ դարձուածքով: Այս երկու տեղամ մակագրութիւնն կրկնելու գեղեցիկ սովորութիւնն եղաւ պատճառ, որ այսօրինակ ջախջախած պղնձոյն վրայ իշխաններն երկու անգամ կրկնած անունը այսօր կը յաջողիք ուղղութեամբ ձայնել, և որոյ որդի ըլլալը երկուքին բաղդատութեամբն գուշակել:

Այդ տաշտին վրայ բեւեռական իշխանին անունը գրուած է այսպէս,

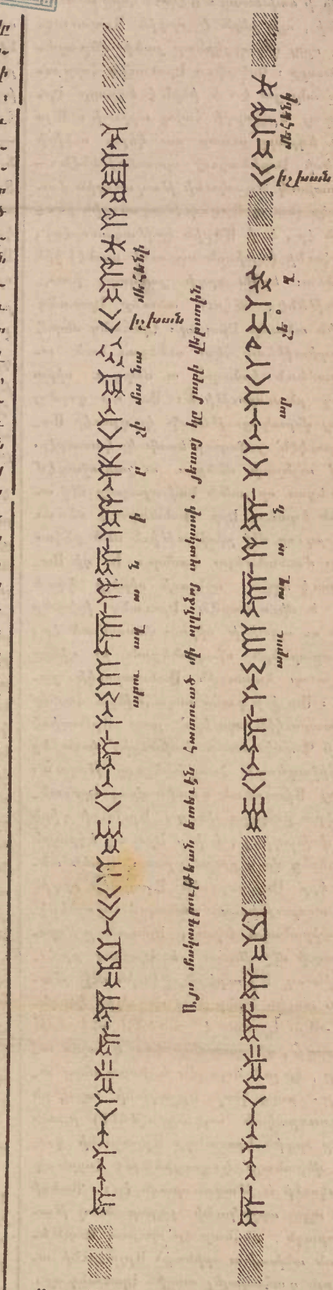

Առաջին անգամ իշխանին անունը գրուած է Աբուազնի Իշխան իշխանի մեծ: իսկ երկրորդ անգամ Աբուազնի Աբշեն Իշխան մեծ: «Իշխանի և մեծի» են երկու փակագիրք, որ բաբելական գրուածոց մէջ և ի Տոսպ կը տեսնուին չատ, և զորս ամէն սեղագիրք իշխան հզօր կամ իշխան մեծ թարգմանեն. թերեւս լաւագոյն լինի իշխան մեհենի թարգմանել:

Առաջին անգամ գրուած Աբուազ անունը երկրորդ անգամ գրուածէն բնաւ տարբերութիւն չունի, զի այնպէս յստակ գրուած է որ տարակոյս չանիր. բայց չէ՛ այնպէս նորա հօրը անունը, զոր երկու կերպ գրութեամբ և երկու հընչմամբ կը գտնեմք. եւ դարձեալ պղնձի երեսէն վերացած ցայտք և թերութիւնք կրնան կարդ մը երկմտութիւն բերել: Անոնոր համար է որ ես ալ Աբշէն անուան երկրորդ գրին ձեւն, որոյ վերայ առաջին գրախէցը աղօտաբար տեսնուած է՝ տարակուսի տակ գրի, նոյնպէս և նորա հընչումը: Բայց մեք առանց այս երկրորդ դրչութեան կարօտանալու, արդէն առաջին անգամ գրուածէն ունիմք որոշակի Աբուազի հօրը անունը, որ է Աբշամ, Աբշաման, և կամ ըստ միջագեստացւոց բարբառոյ Իրշամ:

Աբշաբաւը մեծ՝ սեռագ՝ արդոյ՝ պատուական կը նշանակէ, եւ հին արքացեղ թագաւորաց յատուկ անուան մէկ կարեւոր մասն է. այսպէս եւ Իշա արշ (իշխան մեծ) յունական արտաքերութեամբ եղած է Քաերքսէս: Իսկ Աբշամ անունը Դաբեհի հայր Վշտասպայ հօր անունը ըլլալէն զատ նաև մեր արշակունի թագաւորաց կարգին մէջ կը գտուի այս անունը, եւ է հայր Աբգարու, որ միջագեստացւոց հնչմամբ և անխտրաբար գրուցուած կայ Աբշամ, Աբշամ, Իրշամ, եւ կրճատուած Սամ: Եւ ասոնցմէ մէկէն ալ չհնուած քաղաքէ՝ Աբշամուշատ, Շամուշատ, Շամշատ, Սամուսատ, Սամոսատ, և մեր պղնձին վրայ տեսնուած Աբշամ անուան մէկ գրչութեան կերպն միջագեստացւոց հնչմամբ ըլլալով, չգիտեմ ասել թէ ո՞ր Աբշամի որդի եղած է այս Աբուազ, որ «Իշխան մեծ» մակդիրը կրեր, եւ որոյ Վասպուրականի մէկ լերան վրայ պղնձէ տաշտը մնայ:

Մեր ազգային պատմութեան մէջ Արուազ անունով իշխան չունինք։ —Զգուշութիւն թէ Արուազի առաջին, վանկին հնչումը կարո՞ղ է փոխելով կրնա՞ք արդեօք երուազի հետ բաղդատել զայն։ Այս փոփոխութեան համար շատ ընդդիմութիւն կրելու չենք, անոր համար որ աւ վանկով սկսած անուանց վրայ այսպիսի փոփոխութիւն ի հնոց օրինակներ կան։ որպէս զի են Արտոս Երասխ, Արիշատ Երիշատ, Աբգն Երզնկայ, Արատա Երատա, Արագ Երագ, և այլն։ Նոյնք և մեզ ման սակաւ մի համարձակութիւն Արուազ ձայնը նոյն համարել ընդ Երուազայ։ Այս ըստ ձայնական հնչման է բաղդատութիւն։ բայց թէ Արուազ կոչուող անձը նոյն համարել ընդ Երուազայ անձին, քննեմ։

Երուազ անունը կրող երկու իշխան ունինք ի նախնեաց։ Մէկուն հօրը անունը յայտնի, այն ինքն է որդին Արատաշադայ, որոյ վերայ չկրնար յանիկ մեր այժմու խօսքը։ Իսկ միւս Երուազին հօրը անունը անյայտ է։ և ինքն է եղբայր Երուանդայ երկրորդի հայոց արքայի։ Այս երկու եղբարց ուսոր սա կերպ ունինք Մովսէսի Խորենացւոյ պատմութենէն։ —Սանատրուկ Արշակունի թագաւորին ժամանակը (նա որ Աբգար թագաւորին քեռորդին էր, և ի Մծբին կը թագաւորէր), Արշակունի (այսինքն արքունի տանէ) կին ոմն ծնաւ երկու որդի յանկարգ խառնակութենէ, մէկուն անունը Երուանդ միւսին անունը Երուազ։ Երուանդ մարմնոյ արութեան հետ ունեցաւ նաև սառամտեան խնամարհ ու մարդու սիրտ շահող բնաւորութիւն։ Սա ո՞ր գործոյ վերայ վերակացութեամբ կը դրուէր Սանատրուկէն՝ յաջողութեամբ կը կատարէր սասյ ա՞նչափ մեծացաւ ու յառաջացաւ դատուեցաւ որ ամեն նախարարաց մէջ սուրջին եղաւ։ Երբ Սանատրուկ մեռաւ իւր որդւոց մէջ չփոթութիւն մեծ ընկաւ գահը ժառանգելու համար։ Եւ դի Սանատրուկ արքայ այնչափ սիրելի եղած չէր, և միւս կողմն Երուանդ իշխանը մեծի ու սրտիկի սիրոյ վատարկած էր, նախարարներն միաբանեցան ու գնացին թագաւոր նստուցին Սանատրուկի յաջորդ։ Սա իւր գահը ապահովելու համար Սանատրուկին որդիքը՝ բաց Արտաշէսէ զոր ի Պարսկաստան փախուցին՝ կոտրեց և Միջագետքն Հռոմայեցւոց թողուց։ Յետոյ Խաղերան դեռին վրայ Երուանդակերտ քաղաքը շինեց, Արմաւիր դիրքն հոն փոխադրեց, և իւր Երուազ եղբարն ալ անոնց վրայ քարտուղար։ Ասոնց անցաւ երբ Սանատրուկի Արտաշէս որդին թագաւորութիւնն սանանալով հայոց երկրին տիրանալու եկաւ, Երուանդը պատերազմի մէջ մեռաւ, և Երուազ քրմապետին ալ Ամատրան դեռին մէջ թաղումն տուին ծանր քար մը վրան կապելով։ —Այս Երուազ է ուրեմն անծանօթ հօր որդի, զի պատմիչը կը լսէ նորա անունը, կը լսէ նոյնպէս և նորա մօրը անունը։ բայց ինչ Արշակունի (այսինքն թագաւորական ազգացութենէ) ըլլալը և իւր որդին Երուանդը Արշակունի դասուն վերանալը կը ցուցնեն թէ հայրն ալ Արշակունի և թագաւորազն էր։ Քանզի եթէ այրը արշակունի չըլլար և ոչ թագաւորական, անկնար էր որ ըստ Պարթեւական անխախտ օրինաց՝ Արշակունի աթոռոյն դահակալել ասային Երուանդայ։

Այս երկու արքայական եղբարց հօրը անունը անյայտ մնացած ըլլալուն համար է որ ուզեցի ես մի վայրկեան Երուազն ընդ Արուազի բաղդատել, և դարձեալ եղբի երկու անուանց ձայնին նմանակութիւնը հրապուրեցին իմն զիս այդ բաղդատութեան յօժարամտելու, զի արդէն այդ երկու անձանց նոյն ըլլալուն կարելութիւնը իմ մտաց մէջ սկսած էր հաստատութիւն ունել։ Եթէ, եթէ մեր վատերն այնչափ զօրաւոր ըլլան պընդնին վրայի Արուազն նոյնացուցնել ընդ անձին Երուազայ։ պատմական մեծ յայտնութիւն մը ըրած պիտի ըլլա՞ք Երուանդայ և Երուազի միջեւ այսօր անծանօթ մնացած հօրը անունը այս պընդով սուտ գել։ Շուտ իմացուցաւ որ վատերը զօրաւոր չէին, և առաջի խիստ քննութեան տակը չտի դիմանէին։ Լոյն որոնի առաւել։ —Կարելութիւն մը մտաց մէջ կը ընծայէր, բայց միշտ ենթադրական էր, նմանելով այն միգամած լուսոյ, որ մութի մէջ ծերպէ ի ներքս կը ծակէ, բայց լուսաւորելու չափ լուսատարութիւն չունի։ Ապացոյցներն այնչափ սակաւ են, և նոյնք իրարու այնչափ անկցորդ, որ մեք միշտ կարելութեանց մէջ կը մնանք՝ ենթադրութեան մէջ կը թեղդիմք՝ առանց պատմութենէ ձեռն հաստատութեան գանելու, առանց մթութենէ դուրս ելլելու համար ճամբայ մը գտնելու։

Երուազի անձն Արուազի հետ նոյնացուցնելու համար կարեւոր ընդդիմութիւնը կրնան յառաջ բերուիլ, և ես ի պատասխանի նոցին կուզեմ յայտնել կարծիք։ —Այս է։ ի՞նչպէս կարելի է որ արքայազարդն Երուազ լոկ քրմապետ ըլլալով՝ և ոչ արքայ, պընդնի տաչտին վրայ իւր անուան հետ։ կրկ նաև արքայանիշ վանկադիրը << ; զոր նշանակի և Ցոսրաց արձանագրաց մէջ հաստակարար կը գտնուին, և որոյ ամէն բեւեռագրեալ թագաւորի նշանակութիւն կուտան։ —Ինչպարելի չեմ տեսներ որ արքայազարդն Երուազ լոկ քրմապետ՝ և ոչ թագաւոր եղած տեղն ալ այդ անկիւնաւոր արքայանիշ վանկադիրը գործածէ։ Անկարելի չեմ համարիր այն նկատմամբ որ Ցոսրաց արձանագրաց մէջ այդ անկիւնաւոր վանկադիրը կրողը կը համարիմ իշխան և քահանայ, իշխան երկրին և քրմապետ միանգամայն որպէս Շեմ։ Իշխան մը որ քաղաքական տիրութեան հետ ունի և կրօնական կերպարանք, ինքն պետ է այնարհի՝ և քահանայական դասակարգութեան մէջ գերադասն գլուխ։ յանուն որոյ կրօնք՝ կը Ցուսէք՝ զոհերն կը կարգադրէ՝ և տօնական օրերը կը հոչակէ։ Եւ ինչպէս կը թուի՝ Ցոսրաց շատ արձանագրաց մէջ տեսնուած զինական յաջողութիւնք աչքարհակալութեան նպատակաւ չեն, և ոչ հիմնադրութիւն, այլ հաւատք թերեւս Դիցուհւոյ պաշտամունքն հաստատելու ցեղակցաց մէջ և կամ առաւել հոչակելու։ Ահա այս տեսութեամբ է որ Պահրեստուրն, Սարգոնէն, Մանուազն, Արգաստեան ուրիշներն չեն իմ մտացս դիմացը, եթէ ոչ մեծ իշխանաւորք քահանայական՝ որ աչքարհակալութիւնն ալ հետն ունի։ —զի, Վասբուրական երկիրը այդ քահանայից իշխանութեան երկիր էր։ —զի, Ցոսք քաղաքն ինքնին էր որպէս սրբազան անոյշ (աքրոբոլիս), և ոչ թէ զինուորական արքունիք Պահրեստուրի և նորայոց։ Այս տեսութեամբ ընդդէմ չէ կարծեմ որ Երուազ քրմապետ կրէ ազգային սրբազան նշանը << ։ Այս մտածութեամբ է նաև, որ անկիւնաւոր սրբազան փակագրի նեռեւէն եկող փակագիրը Σ՝՝՝ թարգմանեմ Մեհենի, կամ որ ինչ մեհենական կամ սրբազան է։ թէպէտ և այլք պէս պէս կերպով թարգմանած ըլլան։

Երկրորդ ընդդիմութիւնն այն է արդեօք, որ արքայազդայրն Երուազ—Արուազեանի կրմերը Բաղարանի քրմապետ ըլլալով, ի՞նչ յարմարութիւն ունի որ նաև Ցոսրայ կողմերուն քրմութիւնն ընդ լայ։—Մեք այդ պընդնի տաչտը Լեղք բերդ գրելեր կամ Վասբուրականի այրերուն մէջեն մէջ դանուելը պատմուած ըլլալուն համար լի հաւատք ընծայելու բացարձակ պարտաւորութիւն երբէք չունենանք, և ոչ անոր համար՝ Վասպուրականն երկրի վերայ տիրող իշխանի մը անօթի է ըսել։ —Յիշեալ պընդնի պատկին երկու մեծ հատուած պակաս կայ։ և գործարար՝ երկու անգամ կրկնուած՝ քառակուսին անոնցմէ ալ այդ պակաս կարտերուն վրայ հանդիպած է, ինչպէս որ նաև խրթնագոյն բառը հոն քաղաքի անուն դրաւեալն յայտարար է։ Քանի որ քաղաքի անունը պահուած չկայ, չկրնար գիտցուիլ թէ Արուազ ո՞ր քաղաքի իշխան էր, և կամ ո՞ր մեհենի քուրմիշան։ Կարելութեան դիմացը արդեօք չդրուիր երբ ի հակառակին ապացուցութիւն չկայ։ չէ ընդդէմ որ Երուազ քրմի բաղարանի՝ իւր անուամբ տաչտ մը նուիրած ըլլայ՝ չդիտեմ ո՞ր մեհենի, և այն ալ փոխադրուած ի Վասպուրական։

Ասոնցմէ ետքը կայ մի այլ ընդդիմութիւն որ խնդիրը վճռաբար կորոշէ։ —

Ցոսրայ բեւեռաձեւ արձանագրաց մէջ գտնուած մեկ քանի իշխանաց անունները կը ցուցուցանեն թէ այն արձանագիրք անուտարկոյս հայկազանց ժամանակի են գրչութիւն։ Այն դարերէ ետքը, մնասանդ Արշակունեաց ժամանակին մէջ սեպագիր գրուածք չունինք Արարատի երկրին վրայ։ և ոչ ալ դիտեմ ուրեք թէ Արշակունի իշխան մը բեւեռով արձանագրած ըլլայ։— Բեւեռագրի գործածութիւնը ամեն տեղ դադրած էր։ —Եթէ կարենայինք անհրաժեշտ կերպով նոյնացուցանել Արուազն ընդ Երուազայ, այս պընդնին առաջին բեւեռական պիտի ըլլար Արշակունեաց ժամանակին վրայ։— Իսկ Երուազն զոր հարիւրուցայ բաղդատել ընդ Արուազայ, անկանի Ֆրիստոսի առաջին դարուն սկիզբը, որ ժամանակ Միջագետքի Արշակունեաց պարսան մէջ քրիստոնէութիւնը տարած էր, բայց վերին հայոց արշակունիք, այսինքն Մծբնայ արքունիք թէնամի դարձած էին քրիստոնէութեան։ մանաւանդ Սանատրուկ՝ որոյ ընտանեաց մէջ խրատութիւն մտանելով սկսելիսմ էր քրիստոնէութեան դէմ և Միջագետքի արշակունեաց դէմ։ Ահա այս ժամանակի, և վերին հայոց քրիստոնեաց մասին կը պատկանին եղբարքն Երուանդ և Երուազ։ որոց մին քաղաք շինեց իւրային անուամբ Երուանդակերտ, և միւսն հոն կարդեցաւ քրմապետ։ Արդ այս դարուս մէջ և անտի ալ առաջ արդէն հոստարակ եղած էր Հելլեն դրութիւնը արշակունեաց մէջ, և անոնց դրամներնք հելլենացի տառերով էին։ Բայց թէ՝ մեհենական անօթները և կամ մեհենական ամեն արձանագրութիւն ինչպէս սրբազան՝ բեւեռական տառերով արձանագրեին, ես չդիտեմ ասել բան, բայց և ոչ ալ հաւանութիւն կընծայեմ։ Առաջի այս ծանր ընդդիմութեան՝ կը հրաբուիրիմք ի բաց առնուլ ամեն միտք և խորհուրդ որ կարծեն մերձեցուցանել և կամ նոյնացուցանել զԱրուազ ընդ Երուազայ եղբօր Երուանդայ՝ թէպէտ և երկու անուանց դրածութեանց հրնչմունք անընդդիմելի բաղդատին իրարու։

Արուազի պընդնոյն դրչութեան կերպը, բանին սկիզբը Ֆիցուհւով, մասագրութեան ոճը, տառից երկայն ու կարճ տառերն եւ անոնց հանմասական ձեւն ու հակադրութիւնը եւ, են ճշգիւ ըստ այն տարազաւ, զոր դիտեմք ի Ցոսրայ։ և որ Մանուազայ, արձանագրութեան մէկ ճիշդ օրինակն է կրնայ ըսուիլ՝ ի բաց առեալ անուանքն։ Ուստի կը հետեւցուցնեմք հաստատապէս, թէ պընդնին հնութիւնն է ժամանակակից Ցոսրայ արձանագրաց, հետեւաբար եւ հայկազանց։ Եւ ինքն Արուազ կերեւի թէ էր մի ի քուրմիշխանաց Վասպուրականի, որոյ դիտառոյը ի պատմութեան եւ ի կարգի անուանց Հայկազեան իշխանաց չ'երեւիր։ չ'երեւիր եւ ոչ նորա Արշամ հօրը անունը։ Ուստի այս պատուական պընդնի կոտորակներէ ուրիշ բան չ'ստացանք մեք, եթէ ոչ այն որ Արուազ ոմն՝ Արշամայ որդի և քուրմիշխան՝ պընդնէ անօթ մի մեր ժամանակի մարդկան թողած է, եւ այն ալ այսօր ջարդած ու կոտրատած՝ ջանիւք Մ. Լայեարի տրուած է, ի Պրիդիշ Մեսէումն։

Եւ ես ունիմ այսօր սաբերկրութիւնը որ ազգային պատմութեան էջերուն մէջ՝ եւ Հայկազեան իշխանաց կարգին մօտ Արուազ կամ Արուազան անունով իշխան մը աւելցուցնելու պատճառ ունեցայ։

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵՆԳԸՃԵԱՆ

ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ՁԱՅՆԸ

Մի խրատիք, կ'ազաչեմ, ազնիւ ընթերցողք, յօդուածիս խորագրին, մի ենթադրեք բնաւ թէ իրաւագիտական նուրբ խնդրոյ մը վրայ դասական ճառ մը պիտի ընթեռնուք, այլ պարզապէս խորհրդածութիւն մի է որ Ձեր ուշադրութեանը պիտի ներկայացնեմ, չի կարենալով մերժել այն պատուաբեր հրաւէրն որ ըրած է ինձ ԱՐԵՒԵԼՔԻ պատուարժան խմբագրութիւնը, Զատկական շնորհաւորութեան առթիւ, իւր բաժանորդաց մատուցած ներկայ Յաւելումանին մէջ մասնաւոր էջ մ'ալ ինձ յատկացնելով։

Տիեզերաց մէջ ամենայն ինչ կ'արտայայտուին ըստ տեսակին մասնաւոր գործիչներու կամ միջնորդներու ձեռամբ, որոց մեծ մասն ի բնութենէ ստացած են այն պաշտօնն զոր ի գործ կը դնեն, և չատերն ալ մարդկային հանճարն ինք ստեղծած է, անձնապահական բնազդման պահանջումէն առաջնորդեալ։

«Մարդկութեան ամենէն դեղեցիկ պաշտօնն, Արդարութիւն ընելն է,» ըսաւ Վոլթէր։ —«Որչափ ուրանչիւր է իւր մեծութենէն և որչա՛փ ասնոր պահանջած առաքինութիւնները՝ ուսպատասխանատուութեամբ։» գրչեց Տիւրէն, և թագաւոր մը (Լուդովիկոս Թ. Դարդիոյ) որ Եկեղեցին Սրբոց կարգը դասած է «Լաւագոյն է հարատութիւնը կորնչցնել քան թէ Արդարութիւնը» յայտարարեց։

Արդ՝ ոչ ոք կը տարակուսի թէ մարդկութեան զանազան դասերն կազմող ամեն ընկերութեանց գոյութեան հիմնական սկզբունքն, Արդարութեան Զայնն է, որ կը տիրապետէ, և նորա ունեցած քիչ կամ շատ ազդեցութենէն կախեալ է միայն, ժողովրդեան կենաց՝ ընչից և պատուոյ ապահովութիւնը, սկզբնաւորը կազմութեան մարդկային ընկերութեան։

Առանց ուրեմն մանրամասնութեանց մտնելու, իրաւագիտական չրջանակներու մէջ, կը տեսնենք թէ մեր ուշադրութիւնը դրաւող առաջին առարկան, Արդարութեան Զայնն է, որ է բանն ԻՐԱՒԱՆՑ, բանն ԱՍՏՈՒԱԾՈՅ։ Թողուցէ ուրեմն այդ Զայնին արտայայտութեան համար անհրաժեշտ եղած զանազան նիւթերու, դրութեանց ընտրութիւնը գիտնական չրջանակին, յորում փիլիսոփայք և օրէնսդիրք, ի սկզբանէ աշխարհէ կմրցին զայն կատարելագործութեան վերջնակէտն հասցնելու համար, ու ակնարկ մը նետեմք գործնական չրջանակին վրայ, փնտռելու համար միայն թէ ո՞յք են նորա գործիչներն կամ պաշտօնեայներն։

Կարդոս ժբ. Դարդիոյ թագաւորը իրաւամբ կրսէր Փարիզի խորհրդարանի (որ ան ժամանակի Արդարութեան բարձրագոյն Առեանն էր) առաջին նախագահին։

«Այն զօրութիւնն որ քեզ կուտամ իմ կարգութեամբս, արդարութեան ինձ պիտի հատուցանես»։

Աքանչելի խօսքեր որք դատարանի տաճարական սրահին մէջ գրուած, Արքայական կիսանդրոյն վրայ արձանագրուած էին և անմահացան։

Կանիւտ, Դանիոյ թագաւորը դիտնութեան տաճն իւր սրահաստանեներէն մին սրսանուած ըլլալով, դահեն կիջնայ և իրրեւ հասարակ քաղաքացի մը դատուիլ կուզէ։ Սակայն տեսնելով որ ոչ ոք ի դատաւորաց կը համարձակէր զինքը դատապարտել, մարդասպանութեան համար օրինաց տրամադրած տուգանքին քառապատիկը վճարելու ենթարկելը կը դատապարտէ, իւր դրած օրէնքը ինք եղծած ըլլալուն համար։

— Պետրոս Դաժան մականուանեալ Սպանիոյ թագաւորն ալ սոյն օրինակ պարագայի մէջ, ենթարկը դատապարտել և իւր պատկերն դրէլ կուտայ, Արդարութեան չքոմը Օրէնքը դահոյնելու համար։

Ստոյգ է թէ ազգերը կառավարող պետութեանց յանձնուած է, արդարութեան գործադրութիւնը, և մեր վնտռածն ալ ճիշդ այն է թէ նորա ի՞նչ միջոցաւ և որոց օժանդակութեամբ ի գործ կը դնեն այդ նրուիրական պաշտօնն զոր ժողովուրդք յանձնած են նոցա որոց յօժարութեամբ կը հպատակին։

Մինչ Վարժապետը Դպրոցէն, և Վարդապետը Եկեղեցւոյ բեմէն չե՞ն քարոզեր զճանաչումն մեր իրաւանց և պարտուց առ ընկերն և առ Աստուած։ Եւ երբ Փաստաբանն խորհրդարանաց մեր իրաւանց դէմ եղած գրքոյկի մը համար Դատաւորին բողոքել, և կամ մեր կողմանէ փոխադարձաբար դատ վարել, ուրիշ բան մը կընէ, եթէ ոչ վարժապետին ու վարդապետին քարոզած հանրական ճշմարտութիւնն ստանալու ըլլալ ազատելի։ Նոյնպէս երբ Դատաւորն յեռ լսելոյ երկու հակառակորդաց վատերն, օրինաց տրամադրած վճիռն արձակելով վախճան կուտայ բացուած դատերու, միթէ անհատական իրաւանց պահպանութեան և պարտուց կատարման իրրեւ տարհամարձակ չի՞ ներկայանար յաչս ժողովրդեան։

Դժուար չէ ուրեմն եզրակացնել թէ ոտքա են Արդարութեան Զայնի արտայայտութեան դիւաւոր գործակատարներն։ Եւ եթէ լաւ ուշադրութիւն ընենք, դիւրաւ կը համոզուիմք թէ ի՞նչ սերտ կապակցութիւն ունին այս զանազան տարրերն իրարու հետ, իրենց պաշտօնին բնաւորութեամբը, թէ նոցա դէրն հանապարտաբար նուիրական է ամեն ազգաց մէջ, և իրենց գոյութիւնն անհրաժեշտ, և թէ որ և իցէ ընկերութիւն գոյութիւն իսկ չի կրնար ունենալ առանց այս տարերաց օժանդակութեան։

Առանց պաշտօն չունենալը այն պաշտօններուն որք վայրն անուանեն կը կրեն, բայց ըստ ինքեան չունին այն կարեւորութիւնն որ իրենց կընծայուի, և ուրիշի աչք չշլացնելու կը ծառայեն քան թէ իրական օգուտ մը ընծեռելու։

Սուտ ալ ի՞նչ է արդեօք ազգաց այս պաշտօնատարներն մին երբ իւր պարտականութիւնը խղճի մտօք կը կատարէ։ մարդ՝ ոմն՝ որ Օրէնաց իշխանութիւնը գործադրելու համար ստեղծուած կերեւնայ, և զայն կը պարտաւորի կատարել աւելի իւր վարուց մարդութեամբը, քան թէ իւր պաշտօնին բնաւորութեամբը։ Օրինաց խստութիւնը թեթեւցնելու համար իւր խղճին բարեգութ զգացումներն կը սանձէ իւր պարտուց կատարման հետ չի միացելու համար։ Ցաղն և ատէանն կը վանէ, իսկ չափահան կամենայ, չի հետեւիլ անոր՝ որոյ վերայ կոքանչանայ, և չի հնազանդիլ մարդու մը երբ նա զհնազանդութիւն կը քարոզէ իւր առաքինութեան օրինակաւ։

Ոչ վերարկուն է և ոչ ամենն որ զտոս պատուելի կերեւցնէ յաչս ժողովրդեան, այլ դիտութիւնը և առնչաւորութիւնը, առաքինութեան սէրն և արդարութեան բաղձանքն։ Մարդիկ որ իրենց անհատական և ընկերական յարաբերութեանց մէջ միշտ պէտք ունին սոցա գործակցութեան, ան տանն միայն կը յարգեն, երբ իրենց պաշտօնին պահանջած դիտութեան և առաքինութեան ձիրքերովն հաւասարապէս օժտեալ տեսնեն զնոսա։

Ուրեմն Արդարութիւնը որ Ցաւրանենց Դատաւորն է, որքան զօրաւոր գործակատարներ ալ ունենայ չի կրնար տիրապետել եթէ նոքա վնասանակ ճշմարտութիւնն յետաձգելու, զայն գործադրելու և ամեն պարագայի մէջ նորա յաղթանակն ապահովելու, միայն արտաքին ցոյցերով ուզեն վարել իրենց պաշտօնը։ Ի՞նչ է արդեօք ճշմարտութիւնը —պիտի ըսէք, — միթէ ամեն տեղ, ամեն ժամանակ, ամեն անձանց և ամեն ազգաց համար միեւնոյն է, ամեն ազգաց համար միեւնոյն է կը նշմարեմ և խիստ օրինաւոր կը գտնեմ ձեր այդ հարցումն, ապնիւ ընթերցողք, վասն զի ես ալ պարտաւորեցայ ընել զայդ և երկար ատեն վնտռելէ ետքը հետեւեալ համոզումն գտայ։ որ ձեր քննադատութեանը կը ներկայացունեմ։

Զգայարանք, խելք և միտք, ահա այն զօրութիւնք որով օժտեալ են մարդիկ ի բնութենէ ճշմարտութիւնը գտնելու համար։ Բայց խիստ շատ դէպքեր կան որք ժամանակին կամ տեղոյն հեռաւորութեանը պատճառաւ, մեր զգայարանաց անմիջական ընդունման կամ դատողութիւնը չեն կրնար ենթարկուիլ, եթէ այդ դիպաց հանդիսաւոր կամ դանդաղ որոնելու համար յատկապէս պաշտօն ստանձնոյ մարդիկ չի դան զմեզ լուսաբանել։ Անկէ կը հետեւի թէ մարդկային մտաց ուղղադատութեան անհրաժեշտ պայմաններէն մին է, իրմէ աւելի հմուտ անձանց վերկայութեանը վրայ հիմնել որ և իցէ խնդրոյ վրայ ունեցած կարծիքը։ Թէպէտեւ խիստ բնական է, այլոց վկայութեանը վրայ իւր դատողութիւնը հիմնելու մասին՝ մտաց այս հակումն բանաւոր սահմաններու մէջ դատ փակել, այսու ամենայնիւ, բնական նախնական և համազգային է սա մտային կարողութեան, հետեւապէս անայլայլելի օրէնք մը ամբողջ մարդկային ազգին։

Ահա այս օրինաց վրայ հիմնեալ է կրթութեան բոլոր զօրութիւնք։ Եւ այս պատճառաւ է որ կը հաւատամք ոչ միայն պատմութեան, այլ և գիտութեանց մէջ ընդունուած բազմաթիւ ճշմարտութեանց, զորս շատ անգամ անձամբ չեմք քննած և խիստ շատ անգամ ալ չեմք կրնար դանոնք ըմբռնել եթէ քննել խի ուզեմք։

Այսպէս մարդկային սերնդեան ամենայնական և խիստ շատ պարագայից մէջ ալ սակաւութիւն դիմանոց հեղինակութիւնն կը բաւէ հանրական այդողդող համոզում մը գոյացնել այնպիսի խնդրոց վրայ որ իրօք շատերուն դատողութենէն բարձր է։

Հետեւապէս ամենայն ճշմարտութիւնք մեւեւոյն պարզութեամբ և մեւեւոյն պարծաւութեամբ չեն կրնար յայտնուիլ մարդկանց։ Ուստի մեր դաղափարներն ներշնչող պատճառաբանութեանց կարեւորութեան և արժէքին համաձայն մեր համոզումներն կը մերձենան ճշմարտութեան կամ անկէ կը հեռանան։

Այս պատճառաւ է որ մարդիկ երբեմն կը խարուին, երբ առանց դատելու հաւատք կ'ընծայեն այնպիսի վկայութեանց՝ որոց բանաւոր բլլալն երաշխաւորեալ չէ։ երբ կը մերժեն իրենց վատահութիւնն արժանահաւատ հեղինակութեանց, և կուրօրէն կը հետեւին այնպիսեաց՝ որք երեւակայական են կամ սխալ։ վասն զի ազիտութիւն նախասպարտմունք և կիր-քերն կարդելուն զիրենք, ճանչնալ կամ վնտռել իրարու հետ միցող հեղինակութեանց էական և բաղդատական արժանեաց առանձին։

Պէրնէն քանդակագործին դիւաւոր գործոց մին էր Ճշմարտութեան արձանը։

Քրիստոսի Թագաւորին այնչափ կը սիրէր զայն, որ միշտ հիացմամբ կը դիտէր և կը դովէր։ Կարտինալ մը զայս տեսնելով կուզէ հանդոյ երեւնալ իրեն և կըսէ։

«Թագակիր գլուխներուն մէջ Ձեր վեհափառութիւնն առաջինն է որում ճշմարտութիւնն հաճոյ թուելու բարերարութիւնն կունենայ»

Սակայն «Ցէր Կարտինալ պէտք է դիտնալ թէ ամենայն ճշմարտութիւնք մարմարինէ չեն» կպատասխանէ Թագուհին։

Ահա այս պատճառաւ է որ ամեն տեղ, ամեն ժամանակ, ամեն անձանց և ամեն ազգաց համար ճշմարտութիւնք մի եւ նոյնը չէ։ այլ սակայն ասկէ չի հետեւիր որ միեւնոյն խնդրոյ համար բազմաթիւ ճշմարտութիւնք կրնան գտնուիլ։ այլ ճշմարտութիւնք մի է և անբաժանելի, և մարդկանց պարտքն է զայն փընտռել, գտնալ և խոստովանիլ։ «Այն «անձինք որք մարդկային ազգը ի-

ՀԱՅԿԱԶԵՆ ՀՈՄԱՐ ՄԻՈՅՆ կուզեն «ճշմարտութիւնը զայն միշտ կը հա-«ճելանեն» ըսեր է փիլիսոփայ մը, ո-ղոյ ինչ ատիճան արդարացի ըլլալն մեր ամենօրեայ ակնատես փորձառութեամբը կրնամք հաստատել։

Արդ՝ կրնամք առանց ընդդիմանալու թեամբ վախնալու եղբակացնել թէ այն ազգերն միայն կրնան իրենց գոյութիւնն ապահովել, որք իրենց կրթական՝ Կրեական և Դատաւորական՝ պաշտօններն միշտ կորովի և անկան պաշտօններն միշտ կորովի և անկան պաշտօններն միշտ կորովի և անբիծ ձեռաց յանձնուած տեսնելու փայթ և խնամք կը տանին։

Տ. ԵՈՒՍՈՒՖԵԱՆ

ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԱԿԱՆ ՊԱՇՏՕՆԻՆ ԲՆՈՒԹԻՒՆԸ

Սահմանադրական ազգի մը կամ ժողովրդեան մը օրինաւոր ժողովք՝ ներկայացուցչին է նոյն կազմաւորեալ ժողովրդեան կամ ազգին ամբողջութեանը։ Այս ժողովը կը բաղկանայ ընտրեալներէ, որք կը նշանակուին ժողովրդային ընտրութեամբ, որուն եղանակը կրնայ սակայն տարբերիլ, ըստ արտադրութեան իւրաքանչիւր ազգի կամ ժողովրդեան պետական կամ սահմանադրական օրինաց։ —

Երեսփոխանութեան այս դիրքն՝ իրր ներկայացուցիչ ժողովրդեան կամ ազգին, և երեսփոխանաց յարաբերութիւնն՝ ընտրողական չրջանակաց հետ, սիպաչ ըմբռնմանց առարկայ եղած են, ինչպէս յառաջնումն, նոյնպէս և ներկայ ժամանակաց մէջ։ —

Թուրքիարնակ Հայք ևս՝ ունենալով իրենց երեսփոխական ժողովն, հարցիս Օգոստոսիան Կայսեր, անկարելաւոր չէ, կարծեմք, որ երեսփոխանութեան էութեան և երեսփոխանական պաշտօնին բնութեան նկատմամբ՝ Աբե-Եբի ընթերցողաց իրաւագիտական քան կարելւոյն չըսուտակ գաղափար մը տալու չանմամբ։ Այս կատարելու համար՝ լաւագոյն կը համարիմք նշանաւոր հեղինակութեանց տեսութիւններն ամփոփել, տեսութիւնք՝ որք բան սկզբան կատարելապէս համաձայն են իրարու։

Մեր ակնարկած սխալ տեսութեանց հետեւողներն կը կարծեն թէ՝ երբ երեսփոխանական ընտրութիւնք կը կատարուի, ընտրելոյ և ընտրողաց մէջ փոխանորդական յարաբերութիւն մը կը ծնի միանգամայն, և թէ՝ ընտրելք պարտաւոր են հրապարակի իրենց ընտրողաց հրահանգացն։ Եթէ այս ենթադրութիւնք ճիշդ բլլար, այն ատեն միայն իրաւամբ կարելի էր հետեւցնել, թէ՝ երեսփոխանք իրենց ընտրողաց կամքը գործադրելու կոչուած են, և թէ՝ ընտրողք կարող իսկ են իրենց ընտրած երեսփոխաններն հրաժարեցընելու, տուած իշխանութիւնն ետ քաշելով։ —

Այսպիսի տեսութիւն մը՝ սահմանադրական իրաւանց տեսակետով շատ սխալ է սակայն, և անպարտաբուն իսկ երեսփոխանական դրութեան։ Բացատրեմք։

Պետութիւն մը՝ (էթ—) կամ մասնաւոր նպատակաց համար մինչեւ մեկ ատիճան պետական կազմաւորութիւն ունեցող ազգ մը՝ նոյն պետութիւնը կամ ազգը կազմող ժողովրդեան անձնաւորութիւն է։ Հետեւաբար, այդ ժողովուրդը՝ նոյն այդ պետութենէն կամ կազմաւորեալ ժողովրդեան ամբողջութենէն տարբեր մարմին մը չէ, այլ նոյն և մի մարմինն է, առանց փոփոխութիւն կրելու իւր էութեան մէջ իւր անհատից փոփոխութեամբն, ինչպէս մահուան, ծննդեան և այլ պատճառաւ։

Նա՝ նոյնն է այսօր՝ ինչ որ էր դարեր յառաջ, եթէ՝ մինչեւ իսկ պետական տարրեր ձեւերու ալ ենթարկուած բլլայ դարերու այդ չրջանին մէջ։ —Օրինակ մը։ Այսօրուան անգլիական ազգը նոյնն է՝ ինչ որ էր հինգ կամ աւելի դարեր յառաջ, թէպէտ նոյն ժամանակին տարող անհատք այժմ ոչ ելս են։ նոյնը պէտք է ըսել նաեւ տարագային համար ալ։

Այսպէս միայն կարելի է ըմբռնել պետութեան գաղափարը, տպա թէ՝ պէտք էր ընդունիլ թէ՝ պետութիւնք կը նորոգուին ամեն տարի, ամեն ամիս, ամեն վայրկեան թերեւս, որոյ հետեւութիւնն ուրիշ բան չէր կրնար ըլլալ, բայց միայն, ամէն վայրկեան էր էակութիւնը էրեալ և էրաբիոպէս ի միայն վայրկենական էրաբիոն ուանեցող հաստատան կազմութիւն մը։

Թէ այսպիսի տարօրինակ դրութիւն մը ի՞նչպիսի անկերպարան վիճակի մը ծնունդ պիտի տար, դիւրին էր մակարերել։

Ուրեմն՝ ժողովուրդ մը կամ ազգ մը մի միայն անհատից հաւաքական խումբը չէ, այլ ՀԱՅՐ ԽՈՒՄԲԸ կազմող անհատից էրպանդերէն անդամորութիւնն

անկախ ամբողջութիւն է, որ ունի նաեւ իւր կեանքն, իւր պատմական դոյութիւնն, և իւր մասնաւոր յատկութիւններն. Ամեն ազգ կամ ժողովուրդ՝ ունի իւր սովորութիւններն, իւր բարքերն, իւր քաղաքակրթական պաշտօնն։

Սոյն այս ժողովրդական կամ ազգային կեանքն՝ միայն այն ատեն կը յայտնուի և իրաւագիտակցութիւնը կը ներկայացնէ դոյութիւն կ'ստանայ, երբ այդ ազգն կամ ժողովուրդն էջ ամբողջութիւն՝ իւր բերանն (օրէն) կ'ունենայ, որպ մինչեւ կարող կ'ըլլայ իւր կամքը յայտնել։

Փոքրաթիւ ազգաց կամ անկախ քաղաքաց համար, ինչպէս հին յունական քաղաքներու պետութիւններն, կարելի ըլլար ժողովրդեան թերեւս՝ իւր կամքն ժողովրդական դումարանց միջոցաւ յայտնելու։ — Նոյնը սակայն անկարելի է բազմանդամ ազգաց կամ ընդարձակ պետութեանց համար։ —

Այս անկարելիութիւնը ծնունդ տուած է երեսփոխանական դրութեան սրուն սկզբունքն է՝ ազգէ մը կամ ժողովրդեան մը լաւագոյնքնը՝ էր կարող և արժանաւոր անձերէ յանձնել, որ նը էրծին յանուն և յանձնարարութեամբ նոյն ժողովրդեան։

Ազգին կամ ժողովրդեան ինքնակառավարութեան բնական իրաւունքն՝ թէպէտեւ ճանչցուած է պետական այս ձեւէն, բայց այս իրաւունց իրական գործադրութեան մասին՝ բաւական սեղուած է ամբողջութեան մասնակցութիւնը ընտրական գործողութեանց, իբաց առեալ այն անհատներն՝ որ. ընտրողի օրինական պայմաններէն զուրկ են։ —

Այսպէս ընտրուած մարմին մը՝ կը ներկայացնէ՝ ոչ թէ որոշեալ ժամանակաց մէջ ապրող անհատներն, այլ ժողովրդական ամբողջական դոյութիւնն։ Երեսփոխանական ժողովոյ կամքն պէտք է ուրեմն նկատուի ՝ օրէնս՝ իբր ամբողջ ժողովրդեան կամ ազգին կամքն։ Երեսփոխանական ժողովոյ կամքէն դուրս չըկայ ուրիշ ժողովրդական կամք. կայ սակայն ժողովրդեան մէջ առանձին անհատից կամք։

Այս բացատրութեանց հիման վրայ միայն կարելի է ճշգրտապէս ըմբռնել Երեսփոխանական ժողովոյ անդամոց գիրքն՝ սահմանադրական իրաւանց տեսակէտով. —

Երեսփոխանաց պաշտօնը հանրային իրաւանց (դրուսս բէ-պլէ) պաշտօն մ'է, յոր կը կոչուին երեսփոխանք ընտրութեամբ։ —Այս պաշտօնին պարտականութիւնն է՝ Երեսփոխական ժողովոյ լէյճպնոտիթեանց և ընդարձակ մասնաւորէն ԸՍՏ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՀԱՄՈԶՄԱՆՑՈ, և այսպէս յայտարար հանդիսանալ ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ՃՇՄԱՐԻՏ ՀԱՄՈԶՄԱՆ, ազգին օգին և ընդհանրութեան բարէքէն նպատակաց. և այս հանգամանքով կարելոյն բարձրական նշանակութիւն մը տալ։ —

Երեսփոխանական ընտրութիւնը միջոց մ'է՝ պահանջուած երեսփոխանութիւնը յանձ բերելու համար։ —Այս խնամով կատարուած ընտրութիւն մը կը տարբերի այն տեսակ վոխանորդութենէն կամ յանձնարարութենէն, որ անհատական իրաւանց (դրուսս բէրէվ) կը վերաբերի։ Ասոնք կը տարբերին իրարմէ՝ հիմնական նկատումներով։ Այսպէս։

Ա. Երեսփոխանական ժողովոյ անդամոց իրաւունքն ու պարտիքն զուտ պետական կամ սահմանադրական իրաւամբ հաստատեալ են, իսկ սովորական վոխանորդութեան հիմն է անհատական իրաւունքն։

Բ. Երեսփոխանն՝ ազգին ներկայացնող մարմնոյն մի անդամն է, ոչ իբր ներկայացուցիչ կամ վոխանորդ իւր ընտրողաց, այլ էջ մի՝ ի ներքոյոյ ազգին։ Ընտրութենէն յետոյ՝ նա ալ ետ ընտրողաց չը վերաբերիր, այլ ազգին. ընդհանրապէս՝ անհատական իրաւանց վոխանորդութեան մէջ, վոխանորդն կը ներկայացնէ զայն՝ յորմէ ստացաւ վոխանորդութիւն։

Գ. Երեսփոխանն՝ ազգին կամ ընդհանրութեան շահուն համար կը գործէ, և ոչ թէ ընտրողաց շահը կը պաշտպանէ. վոխանորդն կը պաշտպանէ միայն իւր վոխանորդողին շահն։

Դ. Երեսփոխան մը համարատու չէ իւր ընտրողաց. վոխանորդ մը պարտաւոր է հաշիւ տալ իւր վոխանորդողին, իբ գործառնութեանց մասին։

Ե. Երեսփոխանաց քուէն առանձին առնելով կը պարտաւորէ ոչ գիրենք և ոչ ընտրողս։ Երեսփոխանութեան քուէն միայն այն ատեն պարտաւորիչ բնութիւն մը կը ստանայ, երբ օրէնքն յերեւան գայ քուէից մեծամասնութեամբ։ Ընդհակառակն՝ փոխանորդին գործողութիւն կը պարտաւորէ զվոխանորդողն։

Զ. Ընտրողին քուէն ձայն մ'է երեսփոխական ընտրութեան մասնակցելու նպատակաւ որոշած, առանց այդ ձայնին ալ ընտրեալ երեսփոխանութիւնը կը ներկայացնէ ոչ նուազ զազգն, ուրեմն նաև իւր քուէն մերժող անհատն. —Սա ազատ է իւր այս սահմանադրական իրաւունքը գործադրելու կամ չգործադրելու։ —Ընդհակառակն՝ վոխանորդութեան մէջ։ Փոխանորդողը երբէք հարկ կ'ունի վոխանորդութեան, պէտք է իւր այս կամքն յայտնէ քան օրինի, առանց որոյ չկայ փոխանորդական որ և է կապ։

Արդ՝ քանի որ երեսփոխան մը իւր պաշտօնը յանուն ժողովրդեան կամ ազգին ստացած է, և ոչ յանուն ընտրողաց, կը հետեւի ուրեմն՝ թէ ընտրեալք անկախ են իրենց ընտրողներէն և պարտաւոր չեն ընտրողաց կողմէն արուած հրահանգաց հետեւիլ, եթէ այդ հրահանգաց իմաստն միանգամայն իրենց ազատ համոզումը չըլլայ։

Նոյն հետեւութեամբ պէտք է նաև մերժել ընտրողաց՝ ամեն իրաւունք իրենց ընտրողական չըվանակին ընտրեալ երեսփոխան մը հրաժարեցնելու։ Արդէն այսպիսի հրաժարեցուցման իրաւունք մը վերագրել ընտրողաց՝ անհաւատարմութեան կամ այլ պատճառաւ, երեսփոխանական գրութեան անհամաձայն է, և երեսփոխանի մը ազատ գիրքին համար ալ վնասակար, քանի որ սա՝ պիտի պարտաւորի այն ատեն գործել ոչ թէ ըստ իւր անձնական համոզման, այլ՝ իբր գործիք իւր ընտրողաց։

Ե. ԳԱԿՈՐԵԱՆ

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԵՐԱՓՐԵՐԵԼՈՒԹ Դ. ԹՈՒՄԻ ԲՈՒՆԴԱՆՆԵՐ
1807 — 1882

Թէ ինչ էր դարուս սկիզբը մոլեռանդական եկեղեցեաց դրամական վիճակը, և թէ ինչպէս կը մատակարարէին այն ատենուան եկեղեցական ազգաց և դիւրիվիճակ ամիրայք՝ շատերուն անծանօթ է այս. ասանց թերահաւատութեամբ մտիկ կընեն իրենց ալեւոր ծնողաց առասպելախառն պատմութիւններն, իսկ սակաւաթիւ են այնքիւք որք ականատես և տեղեակ 75 տարի առաջ կատարուած գործառնութեանց և կենցաղավարութեան՝ ունենան նաև մշտաւորական կորով բաղդատելու և խմաստասիրելու անցեալն ու ներկայն։

Վիճակագրութիւնը միայն կարող է անցեալը լաւ ճանչցնել մեզ և երկու հեռաւոր թուականներու բաղդատութիւնը շատ անգամ մեծամեծ դուշակութիւններ ընել տուած է տպագային համար, վիճակագրական պատկերք հայելի են ժամանակաց, և եւրոպական քաղաքակրթեալ ազգաց, 19րդ դարուս մէջ հսկայաքայլ յառաջադիմութեան զօրաւոր գործիքներէն մին եղած է վիճակագրութիւնը։

Ահա այս տեսակէտով և առայժմ համեստ չրջանակի մը մէջ, կը ներկայանք Աբ-Եւլի ընթերցողաց քննութեանը եղեւմնից բաղդատական հաշուեցոյց մը և քանի մը խիստ հետաքրքրաշարժ թուանշաններ, որ 75 տարի առաջ ևս համբաւաւոր ու բաղմանդամ թագի մը վաւերական տետրակներէն քաղեցինք։

Տարեկան հասոյթ եկեղեցոյ
1807—1882

Դրամական եկամուտք		20412
Մոմագին լուսադին	4083	
Իւղագին	1227	9208
Թաղումն և պաշտօն մկրտութիւն, հարսնիք	118	7675
Հաստատ եկամուտք	584	23066
Ամէն այլ հասոյթք	812	23202
	6824	83563

Տարեկան ծախք
1807—1882

Վարժարան	0	31735
Եկեղեցոյ և թաղային պաշտօնեից թոշակք	828	20130
Մեղրամոմ	2823	1432
Կաղ, ձէթ, մոմ	623	3384
Փայտ և ածուխ	261	1437
Նորոգութիւնք և կարասիք	313	877
Ամէն այլ ծախք	1979	8992
	6827	68008

Ամանաւոր եկեղեցոյ պաշտօնէից
1807 ին Դրամ. Փող.

Քարոզիչ վրդապետին չարթկն	10	
2 ժամակոչաց ամսական	14	
Լուսարարին »	2	
Մահվէ քէհեասիին	5	
Դերեզման փորող »	6	
Ամէն այլ էջներ		
Մեղրամոմ հօխան	6	10
Ածուխ 100 հօխան	6	20
Օճառ հօխան	1	10
Ձէթ »	0	34
Սովորական աթոռ հատը	0	20
Փայտէ դրդալ 12 հատը	0	20
Հօրի չուան մէկ հատ ամբողջ	1	30
Հօրի դալ կաշիէ	2	20
1 ուռն (էնէբ), 1 սղոց, 3 քչիր (պուռղու) և ջրհալ էրէտ	3	
Զրհանի նորոգութեան համար որոշեալ արեւկն գումար	3	
Նոր էր Զարկան և Ծննդեն		
Եկեղեցւոյ պաշտօնէից	7,	
Քարոզիչ վրդապետին բաղնիքի ծախք	3,20	
» » 1 օղիի չիշէ և 2 պնակ	3,	
» » 1 մեռաքսեայ էնէրջիշ	7,	
Զարկին կամ Ծննդեն Պարէրէտ Սրբազանին ընդհանուրաբար երթալու համար անհրաժեշտ ծախ.		
1 ոչխար Սրբազանին		
4 էնուկ անուշ »		
2 » » Փոխանորդին		
60 մեծ նարինջ Սրբազանին		
20 » » Փոխանորդին		
120 վեց. նուէր Պատրիարքին փոքրաւորին		
40 » խոհարարին		
20 » օգնականին		
60 » փոխանորդին փոքրաւորին		
60 » ժամկոչին		
40 » դռնապանին		
20 » Մահալլէ էնէհասիին		
80 » Եասաքչիին.		

Երթեւեկութեան ծախքը հանդերձ ընդ ամենը 55 ղրուշ.

Որոշեալ հասոյթն եկեղեցոյ

Հարսանիքէ	վրդ.	40
Կնունքէ	»	7
Ննջեցեալէ	»	40
Քարանից	»	80
Գիշեր ժամէ	»	40

Հարանիներու տարին որոշեալ փարէ
Ուրիշներուն պաշտօնէից
Փեսացուին փարէը

	ղրուշ	էր.
Պօղոսեանի պաշտին	6	
Դեղին վարպետին	5	
Պէօլիւք պաշտին	3	
Նէսպէթճիին	7	
Նաւավարին (եթէ հարուստ է ամուսնացողը)	15	
Եասաքճիին	3	
Մահալլէ քէհեասիին	3	
Կէրտէկճիին		30
Գումար	42	30

Հարսնցուին փարէը

	ղրուշ	էր.
Դեղին վարպետին	2	20
Պէօլիւք պաշտին	1	20
Եասաքճիին	1	20
Նաւավարին	4	
Մահալլէ քէհեասիին	1	20
Գումար	11	

Եթէ փեսայն այրի է, որոշեալ տուրքին կէսը միայն պիտի վճարէ։

Եթէ հարսն ու փեսայն միանգամայն այրի են՝ որ և է տուրք վճարելէ ազատ են։ Ե. Ն.

ՏԱՃԿԱՍՏԱՆԻ ԵԼՄՏԱՑՈՑԸ

Ամենատարրական սկզբունք մ'է որ ամէն անհատ, հարուստ թէ աղքատ, կը ջանայ իւր ծախքը այնպէս սնտեսել որ ամէն տարւոյ վերջ կարենայ մի քիչ բան մէկ կողմ դնել իւր վատահէն և եթէ անկարելի կըլլայ իրեն այսպէս վարուիլ, գէթ հոգ կը տանի որ իւր ծախսուց դուսմարը հաւասարի իւր հասոյթից դուսմարին։ Այս սկզբանց դէմ մեղանչողը բնական է որ յետոյ տուժէն։

Կառավարութիւնը որք հաւաքական անձնաւորութիւններ են վերոյիշեալ սկզբանց հանձայն, իւրաքանչիւր տարի կը հրատարակէն յետ քննութեան իրենց հասոյթից և ծախսուց ելմտացոյցը, եւ այսպէսով ժողովրդոյն կը դիտցնէ թէ ի՞նչ են իրենց կառավարութեանց դրամական վիճակն։ Կայսերական Կառավարութիւնն ալ այս սկզբանց կարեւորութիւնն ըմբռնելով զանազան ժամանակներու մէջ հրատարակած և ծանօթացուցած է իւր ելմտացոյցը։ Եթէ կարդ մը քաղաքական պատճառներ արգելք չը լինէին, աներկրայ էնք, որ Բ. Դուռը հետ նախարարական քննութեան հրատարակութեան պիտի տար, ամէն տարի իւր ելմտական վիճակը։

Ի ձեռին ունեցած ելմտացոյցնիս կը վերաբերի 1296 տարւոյն յորմէ յետոյ կայսերական կառավարութիւնն ելմտացոյց չհրատարակեց։

Քանի որ այսօր Տաճկական 1300 տարին նոր մտած ենք, հարկ կը համարինք մեր ընթերցողաց ներկայացնել մեր դրամական վիճակին վրայ։

ՀԱՍՈՑԹՔ

	Դահեկան
Վէրկի	210,000,000
Զինուորական տուրք	45,000,000
Տասանորդ	450,000,000
Ոչխարի տուրք	200,700,000
Ծխախոտի տուրք	
Մետաքսի »	
Ոգելից ըմպելեաց »	160,000,000
Զինորութեան »	
Աղի »	
Դրոշմի »	
Դատական տուրք	5,000,000
Զանազանք	35,000,000
Թափառ	20,000,000
Կալուածք կառավարութեան	5,000,000
Անտառք	6,000,000
Մաքսային վարչութիւն	150,000,000
Նաւային պանդոկ. հասոյթք	36,900,000
Աւազարկի » »	200,000
Դարանթինայի »	5,100,000
Հանք	2,300,000
Հեռագր. և Թղթատար.	20,000,000
Եգիպտոսի հարկ	76,500,000
Սամոս կղզոյն »	300,000
Այնրօզսի »	72,000
Արեւել.—Ռումէլիի հարկ	24,000,000
Գումար ընդհ. հասոյթից	1,452,072,000

Վերոյիշեալ գումարներն աշխատած ենք կարելի եղածին չափ ճշգրիտ, հետեւաբար կրնան ստուգութեան մերձաւոր նկատուիլ։

Գալով ծախսուց մասին, քանի որ ինչպէս ըսինք 1296 է յետոյ երբէք ելմտացոյց չէ հրատարակուած, չենք կրնար ճշգրիտ ասոնց գումարներն գիտնալ, որովհետեւ նոյն տարիէն ի վեր ծախսուց գումարներն կրնան նորաստեղծ և աւելցած բլլալ, հետեւաբար աւելորդ կը համարինք զանոնք հոս յիշատակել, թողով հետաքրքիր ընթերցողաց դիտել 1296ի հրատարակեալ ելմտացոյցին։ Սա յայտնի է միայն որ ելմտացոյցի մէջ միշտ բաց մը տեսնուած է։ Ներկայ նախարարութիւնը իւր պաշտօնավարութեան առաջին օրէն միշտ աշխատած է այս բացն գոցել և յաջողած է առանց արտաքին փոխառութեանց վարչական ամէն պիտոյից ըստ կարելւոյն բաւականութիւն տալ։ Տարակոյս չունինք թէ յարատեւութեամբ և կամեցողութեամբ սրդի նախարարութիւնը վերջապէս պիտի կարողանայ տերութեան ելմտացոյցը հաստատուն հիմանց վրայ դնել։

Կ. Պ. ՍՂՎԱՆԶԵԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱՎԱՐԱԿԱՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Աշխարհավարական կամ քաղաքական բարոյականութիւն (Morale politique) ըսելով պէտք է հասկնանք ամբողջութիւնն այն բարոյական սկզբանց եւ բնական արդարութեան (équité) դաղափարաց, որովհետեւ մէրքունք կը վարուին ուրիշ ազգաց և տերութեանց հետ։ Աշխարհավարական բարոյականն, եթէ կարենանք ճշդել, չափը կուտայ մեզ այն արդարութեան, պարկեշտութեան և ուղղամտութեան, զոր աշխարհավարք և դիւանագէտք ի գործ կը դնեն միջազգային յարաբերութեանց մէջ։ Արդ, երբէք յերկիր, ազգէ յազգ և ժամանակէ ի ժամանակ, աւելի կամ նուազ կը տարբերին անհատական, ընտանեկան և ընկերական բարոյականի սկզբունքները, թէեւ հիմն նոյն է, և մանաւանդ այն սկզբանց կիրառութեան մէջ մեծամեծ զանազանութիւնք կը նշմարուին։ Կ'ըսենք թէ այն ինչ ժողովուրդի մէջ ընտանեկան բարոյականը բարձրագոյն է քան այն ինչ ժողովրդի մէջ։ Երբ հանրային բարոյականն ուրիշ երեւոյթներու տակ դնահատման առարկայ կը լինի, միթէ չի՞ կրնար քննութեան ենթարկիլ իւր աշխարհավարական երեւոյթի տակ եւս։ Միթէ կարելի՞ չէ, պատմական և քաղաքագիտական հետազօտութեանց օգնութեամբ, ոլորել թէ աշխարհվարական բարոյականը դարէ ի դար և ազգէ յազգ ի՞նչ փոփոխումներ կրած է, և թէ այդ փոփոխմունք օգտաւո՞ր են միշտ։ Կրնանք թէ քաղաքակրթութիւնը կը բարձրէ մեր հիմնարկութիւններ ու օրէնքներ և ընկերային կարգեր ու կանոններ։ Քաղաքակրթութիւնն արդեօք ի՞նչ տեսակ ազդեցութիւն կ'ունենայ աշխարհվարական բարոյականին վրայ. — Ահա խնդիր մը, զոր կը հանձնարկինք նշանակել, և ոչ թէ լուծել, ներկայ հակիրճ տեսութեամբ։

Ժողովուրդն յոյժ անենարատ գաղափար ունի աշխարհվարական բարոյականի վրայ։ Ժողովուրդն և ժողովրական շատ թերթեր տրամադիր են կարծելու թէ բարոյականութիւն բնաւ չկայ աշխարհվարութեան մէջ։ Արտաքին զօրաւոր կարգ մը նախարարներ, իրենց տարաբաս դիւանագէտներով, խիստ և սկզբունք չունեցող մարդիկ են, որք ոչ միայն տեսակ մը ճարպակ կը խաղան, ուր ճարպարագոյնը միայն կը շահի յաղթութիւնն, այլ և անոնցմէ շատեր նրուազ պատուաբեր բանի մը կը խաղան, յորում զիրար խաբելով միայն կրնան յաջողիլ։ Այս է ժողովրդային ըմբռնումը։

Հաղուագէպ է որ ժողովրդային նախապաշարում մը, կամ չարտգացութիւն մը, հիմ չունենայ բնաւ։ Այս անեղատ դաղափար զոր ժողովուրդն ունի աշխարհավարաց հարցային բարոյականին վրայ, իբրեւ անջատ անձնական բարոյականէն, զոնէ փոքրամասութեան հետեւանք լինելու առաւելութիւնն ունի, թէեւ թերի և ռամկական փորձառութեան մը։

Կրնանք ըսել թէ հին ատեններն աշխարհվարական բարոյական բնաւ չի կար, այնպիսի ընկերութեանց մէջ իսկ, ուր բարոյականի ուրիշ տեսակները գոյութիւն ունէին անտարակոյս։ Ցունաց և Հռովմայեցւոց մէջ, օրինակի համար, անհատական և ընկերական զօրաւոր բարոյականի գեղեցիկ օրինակներ կ'ընծայէ մեզ պատմութիւնը։ Բայց Ցոյներն ու Հռովմայեցիներն, ուրիշ ազգաց հետ իրենց յարաբերութեանց մէջ, արդարութեան, ուղղամտութեան և պարկեշտութեան որ և է նկատում մինչ ի հարիւ կ'առնուին։ Տկարին դէմ բիրտ այժ, հաւասարին դէմ՝ խարդաւանք, նենգամտութիւն, այս էր անոց աշխարհվարական բարոյականի բոլոր օրինաբերքն (էոս)։ Այնպէս որ, այս հին ընկերութեանց մէջին սկսած լինել կը թուի այն համոզում թէ, ազգերն իրարու հետ կրնան վարուիլ այնպիսի եւ զանազան մի որպէս անհատները ներելի չպիտի հանդիսին վարուիլ իրարու հետ։

Գաղաքակրթութիւնը, ճշմարտութեան, արդարութեան և բարոյականութեան մասին մեր ըմբռնումները բարձրացնելով, հարկաւ նոր նկատառոր կերպիւ ներդործած պէտք է լինի աշխարհվարներու սկզբանց և վարմանց վրայ։ Բայց կը տեսնենք թէ այդ ձախող սկզբունք, —թէ այլ է անհատական բարոյական և այլ է աշխարհվարական կամ պետական բարոյական,— մինչեւ մեր օրերը չարունակած է գոյութիւն ունենալ, եթէ ոչ իբրեւ յայտնի վարդապետութիւն, գէթ իբրեւ ուղղիչ սկզբունք նորագոյն ժամանակներու բաղմաթիւ նշանաւոր աշխարհվարաց։

Տակաւին դար մը առաջ, ի՞նչ էր, յիրաւի, երկրիս ամենէն քաղաքակրթեալ մասին, Եւրոպոյ, աշխարհավարաց իւրաքանչիւրն ուրիշ ազգաց դէմ ունի՝ ոչ թէ ոչ մէկ խնամակցութիւն, ոչինչ ալ յանկարծակէս, Անգլիոյ իրաւունք չի տար Եղիպտոսի տէր լինելու։ Եւ Պ. Կլատսդոն ցաղդ չպրծեց այսպիսի յայտնի բանաբարութիւն մը քաղաքական բարոյականի։ Բայց սրգեօք Պ. Կլատսդոն և հանմտոնդ ի վերջոյ յայտնակ պիտի տանի՞ն։ — Զայս չենք դիտեր սառդապէս, բայց մեր ընթերցողք դիտեն թէ նոր որ Աբ-Եւլի մէջ օրուան քաղաքական խնդիրներ քննելու պարտաւոր ուրիշ, կը փափաքի որ յայտնակը Պ. Կլատսդոնի մնայ. դի ազգով քաղաքական բարոյականութեան դատն իսկ նոր յարձիդանութիւն մը պիտի ընէ, և տակաւ պիտի հասկցուի թէ քաղաքականութեան մէջ, ինչպէս անհատական կեանքի մէջ ալ, Պարկեշտութիւն, Ուղղամտութիւն և Արդարասիրութիւն անհաղորդելի չեն Ցաջողութեան հետ,— այն Ցաջողութեան, յանուն որոյ այնչափ անիրաւութիւններ գործած են ցարդ աշխարհվարք։ Բ.

Երկու մեծ չարժառիթներ ուղղակի և անուղղակի նպատակած են և կը նպատակեն բարձրելու աշխարհվարական բարոյականը։ Մէջերնէն օրինաց հաստատումն ու ճանաչումը բաղդատաբար նոր բան մ'է, և տակաւին կատարեալ չէ. բայց պարտաւորելով տերութիւններն որ, իրենց փոխադարձ յարաբերութեանց մէջ, օրէնքի պէս բան մը յարգեն, Միջազգային օրէնքն երբեմն այնպիսի սկզբունքներ բանի գործադրել կուտայ, զորս աշխարհավարք լոկ բարոյական նկատումներով ի գործ չպիտի դնէին։ Միջազգային օրէնքը, կամ Ազգաց օրէնքը, կը բաղկանայ այն կանոններէ զորս անկախ ազգեր յօժար կամաց ի՛նքնք ունին իրրեւ արդար և բանաւոր՝ իրենց յարաբերութիւնները կանոնաւորելու համար թէ՛ խաղաղութեան և թէ՛ պատերազմի միջոցին։ Թէ ինչ բան է կամ չէ արդար և բանաւոր, կ'որոշուի բարդատեսով չատ մը երեւելի հեղինակներու կարծիքներն, որք քաղաքակիրթ ազգաց գաղափարներն ու սկզբունքներն անփոփած են իրենց գործոց մէջ, և որք հուսկ ուրեմն բնական ողջմտութեան ու բանականութեան կոչումը բրած են պատչաճ կանոնի մը յանգելու համար։ Միջազգային օրէնքը կը բաղկանայ նաև կարեւոր գաղափարաց մէջ գրուած հանրայնին կանոններէն, ինչպէս նաև իրաւարար դատաւորներու (արբիթրաժ) վճիռներէն, որք ընդ հանուր կիրառութիւն ունեցող բնական արդարութեան սկզբանց վրայ կը հիմնուին սովորաբար։ Այս իրէնքն դեռ չէ հասած Միջազգային օրէնքը, բայց այդ ուղղութեամբ արդէն եղած յառաջդիմութիւն յոյս կուտայ թէ օր մը պիտի հասնի, և յայնժամ մեծագոյն պիտի բարձրի աշխարհվարական բարոյական։ Այսօր, տակաւին ճարաար կը հանդիպի այն քաղաքագէտ, որ Միջազգային օրէնքաց քաջքաջուկ մեկնութեամբ մը կարող լինի անիրաւութիւն մը դործել ազգի մը դէմ։ Այն օրէնքներ տեղի կուտան երկրորդութեան, որք դեռ իրենց ամէն պարագայիւք հաստատուած և բացատրուած չեն փարձառութեան օգնութեամբ։ Ճիշդ այս վիճակի մէջ է դեռ Միջազգային օրէնքն ալ, որոյ չարաչար մեկնութիւնը պէտք չէ յուսահատեցնէ ըստ մեզ թէ օր մը այս թերութեան դարման չպիտի տարուի։ Միջազգային օրէնքաց կատարելագործութիւնն և ընդհանուր կիրառութիւնն ուրիշ քարիք եւս պիտի արտադրեն, որոց վրայ խօսիլ ներկայ տեսութեան նպատակին դուրս է։

Աշխարհվարական բարոյականը բարձրելի միտոյ ուրիշ ազդակ մը Խորհրդարանական դրութիւնն է, երբ միացած է Նախարարաց պատասխանատուութեան սկզբան հետ։ (Այս տարբերութիւնը կը դնենք, որովհետեւ կան երկիրներ ուր թէեւ խորհրդարանականութիւն կայ, բայց նախարարական պատասխանատուութիւն չի կայ։ Ռուսիոյ մէջ ոչ մէկը կայ, Գերմանիոյ մէջ առաջինը միայն կայ, իսկ Արեւմտեան երկիրներու մէջ երկուքն ալ կան)։ Ոչ տարաբեր Խորհրդարանի մը առջեւ պատասխանատու նախարարութիւն մը, որ իւր մէջ մի կարելւոյ և անարատ գործի համար բացատրութիւն տալու կը կոչուի՝ նախանձոտ աչք դիւք դիտող ընդդիմայիր կուսակցութեան մը կողմէ, նշաւակ դիւրութիւն կը դանէ յայտնի անիրաւութիւններ գործելու ուրիշ պետութեանց դէմ։ Բարոյական սկզբանց բացարձակ ժխտումն երբեմն տերութեանց աշխարհվարական դիտումներն յաջողցնելու դիւաւոր միջոց կը հանդիսանայ։ Ամէնքս դիտենք թէ Եղիպտոսի վրայ Ֆրանսայի հետ ունեցած հարաբերութիւնն ինչպէս փոխուեցաւ։ Պ. Կլատսդոն դիտէ թէ՝ ոչ մէկ խնդիր, ոչինչ ալ յանկարծակի, Անգլիոյ իրաւունք չի տար Եղիպտոսի տէր լինելու։ Եւ Պ. Կլատսդոն ցաղդ չպրծեց այսպիսի յայտնի բանաբարութիւն մը քաղաքական բարոյականի։ Բայց սրգեօք Պ. Կլատսդոն և հանմտոնդ ի վերջոյ յայտնակ պիտի տանի՞ն։ — Զայս չենք դիտեր սառդապէս, բայց մեր ընթերցողք դիտեն թէ նոր որ Աբ-Եւլի մէջ օրուան քաղաքական խնդիրներ քննելու պարտաւոր ուրիշ, կը փափաքի որ յայտնակը Պ. Կլատսդոնի մնայ. դի ազգով քաղաքական բարոյականութեան դատն իսկ նոր յարձիդանութիւն մը պիտի ընէ, և տակաւ պիտի հասկցուի թէ քաղաքականութեան մէջ, ինչպէս անհատական կեանքի մէջ ալ, Պարկեշտութիւն, Ուղղամտութիւն և Արդարասիրութիւն անհաղորդելի չեն Ցաջողութեան հետ,— այն Ցաջողութեան, յանուն որոյ այնչափ անիրաւութիւններ գործած են ցարդ աշխարհվարք։ Բ.

ԿԱՊՈՅՏ ԹՌՉՈՒՆԸ

L'OISEAU BLEU

Խօսք Պ. Պ. ՇԻՎՕ եւ ՏՒՐՈՒԻ
Paroles de M.M. CHIVOT ET DURU.

Երաժշտութիւն Պ. ՇԱՐԼ ԼԷՔՕՔԻ.
Musique de M. CHARLES LECOCQ

Օպէրա_Քոմիք երեք արարուած փարիզի Նորութեանց թատրոնին մէջ ներկայացուած «Երիտասարդութիւն» երգը

Opéra_Comique en 3 actes représenté au Théâtre des Nouveautés._ Couplets de «LA JEUNESSE»

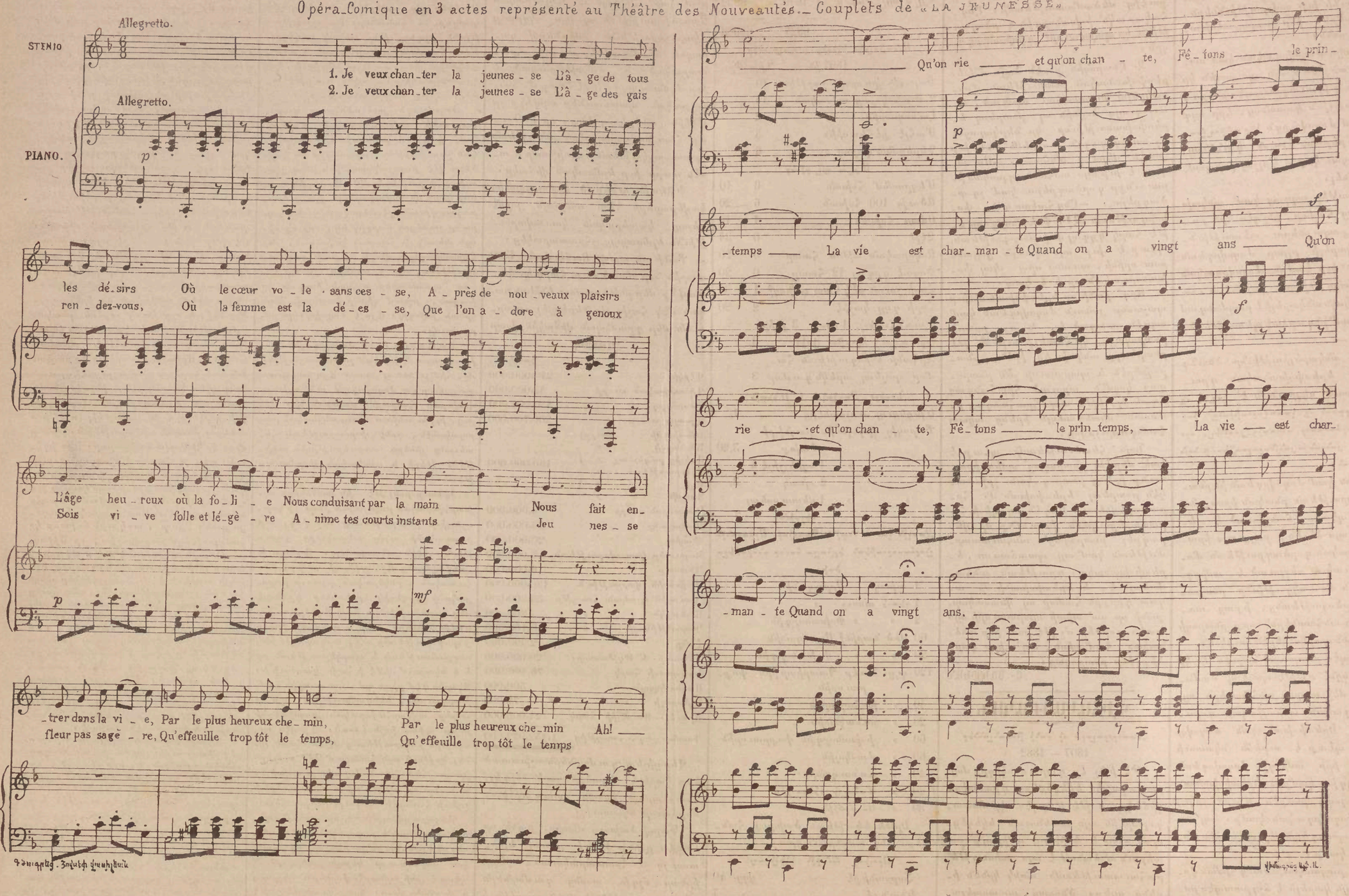

ԵՐԳ Դ ՄԵՆԱԿՈՒԹԻՒՆԱՆ

Մանկութիւն կ'ուզեմ երգել քեզ
Երազոց քնքոյշ հասակ,
Երբ անպուլ թեւածէ սիրտս մեր
Գգուանքէ ի նոր զգուանք,
Քա՛զցը հասակ յորում ցընորքը
Տանելով ըմբեզ ձեռքէն
Կենաց սեմքը կ'անցընէ գրեզ
Ամենէն անուշ ճամբէն։

Խնդան և երգեն թող,
Գարունն ողջունենք
Կեանք ո՛րչափ սիրուն են
Երբ դեռ մտաղ ենք։

Մանկութիւն կ'ուզեմ երգել քեզ
Գողար հասակ ժամանցութեանց,
Երբոր կիներ ատուածային մ'էք
Զոր պաշտեմք ի ծունր իջած։
Թարմ ու զուարթ եղիր՝ խնդա՛ միշտ
Վայրկեաններդ սրագ կ'երթան։
Մանկութիւն՝ դիւրանց ծաղիկ մ'ես
Տերեւներդ ոչ ջաւա կ'իյնան։

ԳԵՂԵՑԿԱԳԻՏԱԿԱՆ

—

Գեղեցկագիտութիւնը ինչպէս անուն ալ դրէն կը յայտնէ, այն գիտութիւնն է որ կը ճանչցնէ մեզ որ եւ է առարկայի գեղեցկութեան պայմանները կամ օրէնքներն, ինչ որ յոյժ կարեւոր է դիտալ մանաւանդ գեղարուեստից հետամուտ եղող անձանց համար։

Թէեւ նախնիք այս մասին զանազան կարծիքներ յայտնած. մինչեւ իսկ դրութիւններ առաջարկած են, սակայն այս գիտութիւնը հաղիւ թէ տասնեւութերորդ դարու մէջ Մամկարթէն ճանչցուց իբր փիլիսոփայութեան մի անկախ ճիւղ։

Գեղեցկին բնութեան վրայ յայտնուած կարծիքներն մի առ մի բացատրել տեղւոյս անձկութիւնը չներելով, դոնէ դատողութիւն մը տալու համար միայն դիւաւոր դրութիւններն պիտի թուենք սոա։

Մանաւոր տրամադրութիւն մը կայ մարդկանց մէջ էնէնչի անուանելու ինչ որ հաճելի է, ինչպէս Նէնեէ կը կոչէ գեղեցիկ ինչ որ սիրոյ առարկայ է կամ ինչ որ հաճոյք ազդելու յատկութիւնը ունի։

Զգայականք կ'ընդունին իբր գեղեցիկ ոչ թէ հաճելին այլ օգտակարն։

Հիբիաս ի նախնիս գեղեցիկին մէջ ոյժերուն և արդեան մէջ եղած կատարեալ համաձայնութեան մէջ կը կայացնէր, հետեւաբար այս տեսակէտով գեղեցիկն ոչ հաճելին է և ոչ օգտակարն այլ վայելչն էր։

Ոմանք եւս գեղեցիկն համամասութեան մէջ կը դնեն, ապրարեւ այս վերջինք ճշմարտութեան մերձեցած են զի համեմատութիւնը՝ եթէ բացարձակ պայմանն ալ չէ գեղեցկութեան, դոնէ սորա պայմաններէն մին է, բայցայայտ է թէ ոչ համեմատական առարկայ մը գեղեցիկ չէրնար ըլլալ, ինչպէս նաեւ գեղեցիկ առարկայք սրչափ ալ հեռացեալ ըլլան երկրաչափական ձեւերը, տեսակ մը կենդանի երկրաչափութիւն կը պարունակեն։

Հէմմերուս կ'ըսէր թէ «գեղեցիկն այն է որ շատ խորհրդածութեանց տեղի կուտայ։

Վերջապէս այն ամէն դրութիւնները որ գեղեցիկն, կարգի համեմատութեան, կոնտուրութեան, նեղրաշնակութեան մէջ կը դնեն, միայն երկու դլխաւոր պայմաններու մէջ հաւաքուն են այն է — ս և է գեղեցիկ եւ մի մէջ կը պարունակէ փոքրիկ և զանազանութիւն —

Զկարծուի թէ գեղեցկութեան այս երկու տարերք միութիւն և զանազանութիւն իրարու հակառակ են, բաւական է որ առնենք գեղեցիկ ծաղիկ մը և անմիջապէս կը նշմարենք միութիւնը սորա համեմատութեան, զանազանութեան և կարգին մէջ և առանց այս յատկութեանց գեղեցիկ կոչելու պատճառ մը պիտի չտեսնենք, սակայն միւսներն առնեն, նոյն ծաղկին վրայ կը տեսնենք քանի՛ զանազանութիւններ, ի՛նչ երանգներ գոյներու մէջ, ի՛նչ ճոխութիւն մանրամասնութեանց մէջ։ Գեղեցիկին կենդանի բնութեան մէջ կը դնենք մասնաւորապէս, դի կեանքն իսկ չէ այլ ինչ եթէ ոչ շարժում, փոփոխութիւն այսինքն զանազանութիւն։

Միութիւն և զանազանութիւն կը դնենք թէ բնական, թէ մասնաւորական և թէ բարոյական գեղեցկութեանց մէջ, որչափ ալ տարբեր ըլլան այս երեք դասերն գեղեցկութեան։

Բնական գեղեցկութիւնը որ իբրեւ երեւութական մասն է և զոր գեղեցկութեան ծածկոյն անուանած են, արդէն բացատրեցինք վերեւ օրինակու մը թէ ինչպէս կը ներկայանայ միութիւն և զանազանութիւն միասնայն։

Մասնաւորական գեղեցկութեանց դասուն մէջ կը պարունակուին այն տիեզերական օրէնքներն և սկզբունքներն որ կը կատարեն խմբացականութիւնը, որոց անուանման առաջադիմութիւնը և մեծ հետեւութիւնները կատան մեզ միութեան և զանազանութեան գաղափարներն։ Այս կարգի գեղեցկութիւնը թէեւ առաւել խիստ են, սակայն ոչ նուազ իրական։

Վերջապէս բարոյական գեղեցկութեանց մէջ եւս կը դնենք այս երկու տարերքն կ'ուզէ Արիստիպոս մը ըլլայ կ'ուզէ Վարդան մը, անմիջապէս կը պատկերանան մեր առջեւ անուշադրութեան և գեղացնական հայրենասիրութեան գաղափարներն, ինչպէս չտեսնենք այս գերագոյն գեղեցկութեանց մէջ միութիւն նպատակի և զանազանութիւն գործոց։

Ս. Տ.

ԳԱՐՆԱՆԱՄՈՒՏ

ԵՒ
ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՏԱՐԵԳԼՈՒԽ ՀԱՑՈՑ.
Ա. օր Աբեղի (Մարտ 8,20)
ՑԻՇԵՍԱԿ ՆՈՅԻ ԵՒ ՋՈՒՐՑ ՀԵՂԵՂԱՑ
ԵՒ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ԱԴԱՄԱՑ (1)
ԻԱՌՆ
ԸՆԴ ՏԻՇԵՍԱՅԻ ՄԱՀՈՒ
Վ. ԱԳԱՄԵԼԻԿ ԱՄՈՒՍՈՅՈՅ
Ց. Ք. Ե.

Հանգուցեալ է 4 Մարտի 1884 յաւուր կիւրակէի։

Ցիսո՛ւր ըսիրասար
Դու ինձ նոր տարի,
Հաստնեալով միտար (2)

(1) Ցիս Յուշիկը Հայր Ղեւոնդ Ալիշանի Հատոր Ա. Երես 183, սիկզբն տարբեր եւ մարդկութեան ի Հայս։

(2) Այս տարի նոնանը լինելով, Գարնանամուտ և Գիշերահաւասար փոխանակ Մարտի 9,21 ին 8,20 ին պատահեցան։

Ամենոր արքի՝
Ի տուն անդ իջոյ (1),
Փոխանակ զոսկի
Սրդոյ լցցուցեր։
Սիրոյ ամբաստանի,
Փառաւոր յամբաստանի,
Բանալ ըղձեան
Աւուրց թատանան,
Քաշեցեր գլուխդ
Ի ծոց ամպերուդ (2),
Ախ՝ Հեղինը մարդեր
Աղբուանդդ թորթոր,
Մրուտալ ագուցեր
Բրնութեան յորդոր,
Անեզր հոտաչանք
Ցերկրէ ծգդեցիր՝
Ցորդը բարձրանան
Ի դահ տէրունական՝
Ինչո՛ւ մեզ տարուս
Գեղեցիկ ծաղկին,
Եւ մեզ տարաժամ
Ցաղկի հասակին։

Քեզ կրսպասէի,
Ա՛հ ես նոր տարի,
Քանիս ձրմեան
Աստեղէն շղթան,
Դ'նանցն բրնութեան
Ցաս կենդանութիւն
Եւ իմ սիրտան
Դժբաղդ ամուսնոյն։
Դեղեցկոտ քայլեր
Ա՛ծել ի մարդ՝
Քեզ հետ նոր արքի
Ի քոց ճանանչեց
Քաղցրիկ նշոլուց
Յուսալը ակընդէս
Մօտալուտ Զատկին
Ի սուրբ Յարութիւն
Նաղելի անձին

Իւր բժշկութիւն,
Ինչո՛ւ մեր սրտեր
Սդոյ լցցուցեր։

Ա՛յսօր ծերնաւաղ (3)
Բացեր վերնատանք
Քոյոյ տասպանդ
Ի սարդ Աբարատ,
Ի ծոզ տասպանին
Մեզ իջնցուցինք՝
Ա՛հ դեմ Տիրուհին,
Ի յանշնչք բլրին։
Բարձր դիտանոցէդ՝
Տեսար դու անդ էն
Բղձուրդ նրաղել,
Լերանց վեր ելիր,
Յոլանալ դաշտաց՝
Զերդ հայլիք սփռած,
Մինդրոնս ես այսօրն
Ցեմ՝ պատուհանէն՝
Կտեսնեմ հոգակոյտ
Ուր հանդչի անդրդի,
Ոչ թէ մեղազարտ
Ազգին հընկարց,
Այլ սուրբ անաբատ
Ոգիքդ կոդանից
Իմ հեդ ամուսնոյս՝
Ճեպալ ի յանդոյս։
Դերբուկ ամպի
Ի ծագքս լերին,
Ցոր եթէ թռչուն
Անցանէ հեռուն,
Շեղաբեր ոգանոնակ
Թրչեմ երազել,
Կամ թէ իւր հոգակ
Թեւեր է առել՝
Ման գայ ի յերկիր
Զիւր բոյն որոնել,
Զոր թափուր եղիր՝
Ի յերկին թռչել։

(1) Ակրեր խոյ ատուղատունը կը մնոնէ ըստ Հայկեան Ցամսոյն Ա. օր Ա. ամենան որ է Աբեղ։

(2) Աստուծոյն արեւը ամպամած էր։

(3) Նահապետն Նոյ։

Երկնի ե՛երկրի տէր,
Աբրահիմ Աստուած,
Ա՛հ որչափ տարիք
Երբ դու ի Սերմանց
Լերինք բնբարձեալք
Լեռք յայսմ աւուր,
Ըզքեզ պաշտօնեայք
Հոգմանն Տիրայակաք Հուր՝
Շունչ նախամարդոյն
Ցալ կենդանութիւն,
Սահմանք երկնին
Ա՛հ դեռ նորածին
Գասով ծագրնով
Լցուած խոյասպին
Նոր արեւ լուսոյն
Ասուզք պարէին,
Զոյն հոգեհանի
Զեւ էր լուսեի,
Ոգի ես կեանչ նոր
Ավանէիր գ'հանուր։
Ա՛հ ինչո՛ւ ըզնահ
Եղուր ի յերկիր,
Կամ էր ինդն պահ
Ըզքեզ չբրաքիր։

Ցեսի ես դիմ սեր
Շրջեալ ի յերկիր՝
Խարտեալ իւր մազեր
Ի գեղին սիւնը,
Երբ մահուան բրտիք
Աջցաւ Ճակատին,
Մարմարեայ արձան
Կարծես կութուէր։
Հաւասալ հընար չէր
Թէ չէր այլ կենդան։
Մեկ շունչդ Աստուածեան
Կրսպասաեր կարծես
Ցառնել ու ըսել՝
Կենդանի եմ ես։

Զեւով ամենեցան
Թեւեր ամենոցան
Փարիզու պատրաստ
Կենաց իւր յաստ,
Ինչո՛ւ չաղդեցիր
Ա՛յդ շրջնդ Աստուածեան,
Եւ հաստատն ոյժդ
Դերեւ հանեցիր։
Անոգոյմ Աստուած,
Նախանձաստ Աստուած։
Ինչպէս փակեցան
Ա՛յդ անուշ աչքեր,
Ինչպէս մարեցան
Ա՛յդ ազու ձայներ։
Գրքերդն գեղեցիկ
Հեզիկ ու նազիկ
Շարժմունքը սիրալիք
Ինչո՛ւ դադրեցան,
Բաբախմունքը սրտին
Եւ ոտից գոփիւն։
Ընդ ե՞ր կասեցան։
Ինչո՛ւ չէս կանչեր
Աստուած իմ և Ցեր
Ի կաւ սիրու Հոյս
Օ՛ն եղիցի՝ լոյս...
Գրնաց մարեցաս,
Ի խաւար սուզաս։
Ցանեցր ոգկիան՝
Սիրդ քո հրեշտակ,
Սեւազեմ մանկան
Եղիս նեղ բաժին,
Հոգեր ծածկեցին
Հասակ նազելին
Լռութիւնք պատեցին
Մանուն զանկոցին
Եւ քուն մշտատեւ
Կափոյց իւր աչեր։

Ե. Ե.

Արտօնատէր, Ս. ՏԱՄԱՏԵԱՆ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՁԱՐԵՀ
Ղալաթիա, Ֆիւրէքֆիլէր փողոց, Թիւ 4